A neopozitivista filozófiai és etikai dekadenciáról

MAKAI MÁRIA

Bevezetés

Az angol újhegelizmus (Bradley) irracionalista konklúziói megkongatták azt a halálharangot, amely a klasszikus filozófiák bomlástermékeinek eltemetését és egyben új utak megnyitását jelezte.

Erre az új útra lépett az 1900-as évek elején George Edward Moore. Moore hatását nehéz egy rövid bevezető összefoglalás keretén belül még felvázolni is. Russellel együtt ő a kezdeményezője az érzéki adatok neopozitivista ismeretelméletének, megindítója a köznapi szóhasználat analitikus elemzése iskolájának, amely a mai napig is a legelterjedtebb áramlat az angolszász nyelvű filozófiai irodalomban. Elsőként dolgozta ki Angliában a „metafizikus" kérdésfelvetések elvetésének szemléleti és módszertani alapjait. Russellen és Wittgensteinen keresztül hatást gyakorolt a bécsi kör neopozitivista irányzatára, amelytől azonban mindvégig megkülönbözteti a tudományfilozófiai kérdések iránti érdeklődés hiánya. A XX. század egyik legnagyobbnak elismert polgári etikusa; egyszerre kezdeményezte az emóciós etikai elméletet, a nyelvi analitikus, valamint az intuíciós etika kialakulását.

Moore indítja meg, ellentmondásaiban is egységes módon, az angolszász neopozitivista etikát, és válik — munkásságát és hatását tekintve egyaránt — a modern polgári etika önfelbomlasztásának egyik úttörőjévé és reprezentánsává. Az az etikai szubjektivizmus, nihilizmus, a klasszikus polgári korszak és általában az egész etikai fejlődés tradícióinak az a visszautasítása, amely utódjainál — cáfolóinál-továbbfejlesztőinél — kerül napfényre, az ő etikai pozícióiban nyer elsőnek megindokolást.

*

Ami Moore etikai nézeteinek filozófiai alapjait illeti, e téren a neopozitivista méltatói közt is uralkodó az a vélemény, hogy itt megy végbe annak az új mozgástérnek a körvonalazása, amelyet a klasszikus polgári filozófiával való szükségszerű szakítás meghagy az új alapokon szervezkedő és — ismételjük — a tudományfilozófia iránt érdektelen modern pozitivizmus számára.

Mint filozófus-egyéniség, a sokértelműen csillogó és a teljességre törő, homályosságában is izgató Bradley mellett — még polgári értékelői-hívei szemében is — köznapi, unalmas, gyakran triviális. Ebben — eltérő egyéni adottságaik mellett — a kor által diktált és vállalt elméleti feladatok különbözőségei nyilvánulnak meg az alkotó egyéniség szintjén: Moore esetében az új filozófia szükségszerű belső korlátozottsága, leszűkülési-elszürkülési szükségessége.

Moore egyszerre alakít ki új általános filozófiai alapokat és etikai koncepciót, az előbbiek feltárása nélkül, önmagában az utóbbi érthetetlen. Itt a

filozófiai alapokon mindenekelőtt a munkássága bizonyos vonatkozásaira mindvégig jellemző, de különösen a fellépése idején a centrumba állított álobjektív törekvések értendők; idealizmus és materializmus fölött való túlemelkedési kísérletéről, pontosabban — megjelenési módját tekintve — az egyik oldalon a pszichologista szubjektív idealizmus, a másikon az objektív realitás elismerését tartalmazó mindenfajta elmélet leküzdésére tett kísérletről.

Általános filozófiai és etikai pozíciója ellentmondásos, ezért válhatott divergáló irányzatok atyjává. A filozófiáját felbomlasztó elemek magában ellentmondásos elméletében rejlettek, amely szükségképpen csak átmeneti alakzatnak bizonyulhatott. Ezek az ellentmondásos, elkülönülő, önálló irányzatként szerveződő tendenciák csak egy kezdeti egység mozzanataiként értelmezhetők helyesen; mint a klasszikus polgári filozófia felbomlásából eredő válság áthidalási-megszüntetési kísérletei, mint különböző irányú útkeresések egy és ugyanazon filozófiai munkásság keretén belül, amelyek belső összetartozó erő, egységes koncepció híján mozaikokra szétesve menthetetlenül önállósulnak. S így megfordul a képlet: ebben a fejlődésmenetben egyre egyoldalúbbá-szegényesebbé váló elméleti reziduumok továbbtengődésének tűnik az, amit a pozitivista filozófia oly szívesen állít be „scientikus", „antimetafizikus", „forradalmi" fordulatnak. (De továbbmenően: az a marxista koncepció, amely mindezeknek az irányzatoknak genezisét a klasszikus filozófia felbomlásából eredezteti, már a kritika kiindulópontjában is mélyebb és jóval több igazságtartalmat tartalmaz, mint a pozitivizmus bármely elszánt-harcos polgári filozófiai ellenfele, mint pl. E. Gellner, aki bár az analitikus irányzat elméleti impotenciájának közvetlen okait mélyen elemzi, de képtelen lévén a jelenségek lényegi (közvetett) okainak feltárására, ezt az irányzatot „adottként" értelmezi, fogadja el.)

A Moore-ral induló irányzat lényeges és fejlődése során állandóan elmélyülő meghatározottsága a valóságtól, a valóságtartalmú filozófiai gondolkodástól való pozitivista tartalmú elméleti elidegenedés. Végső fokon ez az elméleti elidegenedés — mint a kapitalista társadalmi viszonyok objektív meghatározottságainak elméleti síkon is rögződő visszfénye az imperializmusban — nyomja rá bélyegét Moore ellentmondásaikban is egységes általános filozófiai és etikai pozícióira. Nyilvánvaló, hogy közvetlenebb, feltűnőbb ez az elidegenedés etikai síkon (pl. Moore szerint az elméleti etikának semmi gyakorlati jelentősége, értelme sincs, pontosabban: értelme puszta öncélúságban rejlik), mint az általános filozófiai alapokban. De az etikában megnyilvánuló elméleti elidegenedés ismeretelméleti álláspont közvetítésével valósul meg; Moore ismeretelméleti meggondolások alapján — a hamis gnoszeológiai végletek leküzdésének törekvésével — veti ki az etikából a tradícionális etika hajdan legsajátabbnak hitt tartalmait! Tehát a társadalmilag meghatározott elméleti elidegenedés nemcsak ott nyilvánul meg, ahol Moore a dekadens individualizmus nézőpontjából határozza meg az etika feladatát stb. — hanem még mélyebben és egész etikájának szerkezetét meghatározó erővel azoknak az ismeretelméleti tilalomfáknak felállításában, amelyeknek hatására a centrálisnak értelmezett etikai alapkategóriákat (jó, rossz) kiüresíti. Így az etika gnoszeológiai aspektusában — elvontabb síkon — ugyanaz a társadalmi meghatározottság nyilvánul meg, amely konkrétebb síkon pl. gyakorlati etikájában kerül napfényre. De ez az ismeretelméleti és ez a gyakorlati aspektus ismét csak egységesnek bizonyul eredményében, megnyilvánulási formájában egyaránt (s nemcsak

eredetét tekintve): mind a dekadencia egy lényeges típusának filozófiája és mint a dekadens individualizmus etikája.[1]

Az imperializmus pozitivista filozófiájában egymástól elválaszthatatlanul összefonódott az általános filozófiai és elméleti etikai válság. Ez nyilván nem magyarázható csak az általános filozófiai alapok válságával. Moore-nál pl., aki a problémák más síkra való áttolásának mestere, világosan megnyilvánul, hogy lényeges társadalmi-etikai problémáknak pusztán ismeretelméleti vagy formális elemző kezelése egérutat nyújt a társadalmi tartalmú problémák elkerülésére, félretolására, s így gyakran közvetlenül a polgári osztályérdekek apologetikus védelmét segíti elő. Tehát a polgári érdekek védelme elvontabban éppúgy megnyilvánul az ismeretelméleti szempont túlzott előtérbe kerülésében (és ezen keresztül az elméleti etikai problémák új típusú kezelésében), mint magában az etikában. S a gnoszeológiai válságot éppúgy súlyosbítja a tendenciózus kezelés, mint ahogyan az etikai alapok válságát együttesen súlyosbítja az ismeretelméleti alapok önmagában vett aláaknázottsága és az apologetikus célokra való felhasználás.

Az eddigiek alapján még csak előlegezhetjük a kifejtendőket: a tárgyalandó elmélet az emberi világ elértéktelenedését, az ember objektív ellényegtelenedését jeleníti meg Ennyiben kritikája része a dekadens irányzatok általános marxista kritikájának.

Az imperializmus valóságának ez az objektív adottsága azonban fonák módon jelentkezik ebben az elméletben: a felszínen a „tudományos önkorlátozás" folyamata megy végbe — a figyelem kizárólag az értékítélet, az értékdefiníció, az értékkategóriák problémáira koncentrálódik. De ennek az önkorlátozásnak eredménye — az egész tradicionális etikai tematika félretolásán, elvetésén túl — az etikai vizsgálódás centrumába helyezett ismeretelméleti kérdések tagadó-nihilista megválaszolása. A filozófiai alapok és az etikai koncepció közös lényege: a társadalmi-erkölcsi tartalmak objektív érdektelensége a valóban teoretikus igényű etikai vizsgálódások számára.

Mindebből természetesen meghatározott feladatok következnek a marxista kritika számára. Azon körülmények ábrázolásának, hogyan alakulnak ki ezek a filozófiai alapok, hogyan funkcionálnak — most már a sajátosan etikai állásfoglalás által is determináltan — mint szemlélet és mint módszer az etikában, hogyan bizonyul ez a szemlélet és módszer a dekadencia lényeges művészi és filozófiai irányzatai általános-közös tartalmának stb. nyilván át kell mennie a problémák pozitív kifejtésébe.

A neopozitivista etika: meddő virág a megismerés eleven fáján; az etikai terminusok, tételek jelentése — szélesebb értelemben: az ismeretelméleti kérdések — centrumba helyezésének ára: az etikai foglmak kiüresítésén keresztül a tradicionális elméleti etika felbomlasztása. De *az ismeretelméleti kérdéseknek ez a központi szerepe ennek az irányzatnak — elvontan — érdeme: sürgetően felveti a marxista etika logikai-ismeretelméleti aspektusa kidolgozásának szükségességét.*

[1] Moore-nál a későbbi teljes ezoterizmussal szemben azonban még megvan az igény a gyakorlati erkölcs kérdéseihez való hozzászólásra, ezen igény és realizálódása mély torzulásaival. Ezért is volt szükségszerű, hogy etikájának ez a vonatkozása a későbbiekben feledésbe merüljön.

1. A „visszájára fordításról" általában

Az imperializmus korának dekadens filozófiai és művészi irányzataiban áttör és érvényesül az az adekvát elméleti viszonyulás a magántulajdon világához, amely — mint Marx kimutatta — a klasszikus kapitalizmusban a közkeletű gondolkodást és a vulgáris ökonómiát jellemezte. A klasszikus polgári ökonómusok (és az ő talajukon álló filozófusok) fő törekvése az volt, hogy megbirkózzanak a termelési folyamat és szereplőinek felszínen megnyilvánuló elszigeteltségével, kölcsönös elidegenültségével, a személyek dolgi és a dolgok személyi jelmezeivel. Számukra az elidegenült formák kölcsönös összefüggésének gondolati helyreállítása valóban problémát okozott. Ezzel szemben a vulgárisok a látszatösszefüggéseket készpénznek vették és fogalmi megörökítésükre törekedtek. Az állat és az ember, az eleven és a tárgy közötti különbség „megszűnését" így ábrázolta az elsők közt Mac Culloch. (Marx: Értéktöbblet-elméletek, III. rész. Bp. 1963. 240. o.)

A felszíni látszatösszefüggések a valóságos viszonyokat megfordítva ábrázolják: ha a tőke minden gazdagság forrása, akkor a bérmunka hordozója, a munkás, szükségképpen pauper, a puszta termelési költségekhez és termelési eszközökhöz tartozik — fejti ki Marx, majd így folytatja: „Ebben az ellentmondásban a politikai gazdaságtan pusztán a tőkés termelés, vagy ha akarjuk, a bérmunka lényegét mondta ki; az önmagától elidegenült munkáét, amellyel az általa létrehozott gazdagság mint idegen gazdagság, saját termelőereje mint termékének termelőereje, gazdagodása mint önelszegényedése, társadalmi hatalma mint a társadalom felette való hatalma lép szembe." (Uo. 233. o.) Marx már a *Gazdasági-filozófiai kéziratok*ban, ha elvontabb síkon is, de sokoldalúan felvázolta a magántulajdonosi viszonyok elidegenítő hatását a termelés szereplőinek életére és tudatára, rámutatva az ellentétes mozzanatok egymásba való átcsapására, a végletek kicserélődésére, amelyet a visszájára fordulás marxi terminusa fejez ki a legtalálóbban. (Így válik pl. az élettevékenység az élet fenntartásának puszta eszközévé, az ember nembeli lényege puszta egyénivé, a társadalom a valóságos közösség karikatúrájává, az embereket összekapcsoló lényegi kötelék lényegtelenné, a valóságos emberi nyelv használata az emberi méltóság sérelmévé stb.)

Az a behódolás a kapitalizmus objektíve etikum-esztétikumellenességének, az emberi tartalmak gyakorlati lealacsonyításainak, amely a modern dekadens irányzatokat jellemzi, oly módon megy végbe, hogy reprodukálják a valóság elidegenedett mozzanatait: bennük is sajátos módon megvalósul ugyanez a visszájára fordulás, melynek okait, folyamatait, tendenciáját stb. éppúgy nem vizsgálják, mint ahogyan a vulgáris „tudomány" és köznapi gondolkodás sem.

A filozófia, a művészet, az esztétika a fejlődés dekadens vonalán elidegenül saját szubsztanciális anyagától, elméleti-esztétikai síkra viszi át a kapitalizmus objektíve elidegenítő hatását, *„az emberek világának elértéktelenedését" mint az értékek általános és szükségszerű devalorizáltságát és az ember ellényegtelenedését ábrázolja.*

Ez a visszájára fordulás már a filozófiai alapokban is megvalósul. Az irracionalizmus és a pozitivizmus fejlődése egyaránt abban az irányban halad, hogy a sajátosan filozófiait nem-filozófiaivá s a nem-filozófiait filozófiaivá változtassa. Ez a tendencia nyilvánul meg akár a fogalmak nyílt irracionalista bacchanáliájában (Bradley), akár a tartalmak felszíni, látszat-racionalista,

pozitivista felcserélésében (amit a nyílt irracionalista válságot áthidalni törekvő pozitivizmus fejlődésében majd kimutatunk). Míg az első esetben az elméleti elidegenedés a filozófus oldaláról mint a katalepszia felmagasztalása jelentkezik, addig az utóbbi esetben mint tudatosan vállalt vakság lényeges kérdésekkel szemben; mindkét esetben közös azonban a felszín, a látszat egyes mozzanatainak pillanatfelvétele. Fokozatosan megszűnik minden, a teljességre igényt tartó, racionális ismeretelméleti és ontológiai — s ezen belül etikai — kérdésfelvetés lehetősége.

A hagyományos filozófiai gondolkodástól való ezen elméleti elidegenedés nyilván nemcsak a szakfilozófia belső problémája. Saját tartalmaitól éppígy elidegenül a művészet egész múltjának emberi tartalmait önmagából kivetni törekvő dekadens művészet és esztétika. S abban a folyamatban, amelynek során megvalósul bennük a visszájára fordulás (a filozófiai nem-filozófiaivá, a művészi nem-művészivé válik): megvalósítják a kapitalista társadalom elidegenedett-közvetlen szemléletét. Bennük is éppúgy tárgyivá-állativá válik az emberi — s nem-emberivé, nem-művészivé, nem-teoretikussá a rejtett, misztifikált megjelenési formák mögül a valóságos emberi kapcsolatokat felszínrehozó művészi és teoretikus álláspont. (Tanulmányunk egy másik fejezetében természetesen differenciálunk a dekadencián belül. A fő típusokat itt előlegezzük: az akademizmussal párosult „önelégült tudat" (Moore), az „önelégült tudat" (pl. Camus és Ayer), a „szerencsétlen tudat" (legtipikusabb irodalmi reprezentánsa Kafka).)

Ez az elidegenedett közvetlenség természetesen közvetítések során alakul ki — s e közvetítéseket elemezzük a modern polgári filozófia irracionalista válságát pozitivista irányban áthidalni akaró Moore filozófiájában.

A filozófiai tartalmak pozitivista felcserélésének egyik legnagyobb hatású megindítója Moore. Tevékenysége kifejezi a polgári filozófia általános defenzíváját a XX. század elején. A polgári filozófia relatív stabilizációja kezdettől magán hordta a defenzíva jegyét. E stabilizáció ereje és gyengesége egyszerre nyilvánult meg Moore-nál; akinek ereje abban van, hogy képes volt a nyílt irracionalista szkepszis által feltárt szakadék fölött szemet hunyva, olyan — bár vékony — pallót verni a filozófiai kutatás új terepe irányában, amely eleve megóvta őt és utódait a szkepszisnek ettől a formájától, a teljes irracionalista kétségbeeséstől. Mély, lényegi gyengesége pedig abban van, hogy kénytelen félretolni azokat a problémákat, amelyeknek véggigondolása az új filozófiai szemlélet és módszertan talaján lehetetlennek bizonyul. Abban, hogy jelentősen leszűkíti a filozófiai érdeklődés területét és lényeges problémákkal szemben immunizál, méghozzá oly módon, hogy ezt az immunitást-érdektelenséget mint scientista igényességet ábrázolja. *A megkerülés, a félretolás, s ezzel a leszűkítés, a dezintegrálás, a kiüresítés logikailag a visszájára fordítás mozzanatainak tekinthetők.* Aminek értintésétől azonban filozófiáját megóvja, azok éppen az objektíve lényeges tartalmak — és amire ezáltal magát mindenekelőtt kárhoztatja, amit ily módon lényegesnek vélni kényszerül, az a felszín és a felszínesség.

Elmélete nemcsak ismeretelméleti-ontológiai síkon a felszín teóriája, hanem etikai vonatkozásban is a tartalmak feletti elsiklást valósítja meg.

Moore álláspontja: a modern polgári élet válságjelenségeinek tudomásul nem vétele. A filozófiai és művészi dekadencia öntudatos képviselői számtalanszor hangot adtak annak a felfogásuknak, hogy két út lehetősége áll fenn. Az egyik: a válságjelenségekkel való szembenézés esetén a kétségbeesés, az őrület;

a másik: a felettük való elsiklás, a tudatos felszínesség.[2] Az előbbi alternatívát láttuk — ha elvont-logikai formába burkolva is — Bradley esetében. Moorenál mármost a második alternatíva, a felszínesség — anélkül, hogy az ezt előidéző, szükségessé tevő jelenségekről stb. akár egy szó is esnék (de hát ez a közömbösség-érdektelenség- ,,semlegesség'' is velejárója ennek a magatartásnak) — válik a tudományos állásfoglalás vezérlő eszméjévé.

Így válik érthetővé Moore már említett ,,racionalista'' szkepszise, amelynek ára a felszínességre való önkorlátozás. Új társadalmi alapokon — a lényegesen új abban rejlik, hogy itt a defenzív alapállás *polgári* védekezés a polgári világ megrázkódtatásaival szemben — támad fel az a Marx által kigúnyolt feudális hugói magatartás, melynek jellemzője a lényeggel szembeni szkepszis s a jelenségekkel szembeni udvaroncság. (Marx kimutatta e szemlélet első megnyilvánulásait a polgári közgazdaságtan apologétáinál, mely szemlélet egyben napjaink igényesebb, a nyílt apológia harsogó válfaját elutasító polgári ideológiai irányzatoknak is alapelve.)

A visszájára fordulás — amelynek logikailag első fázisa a megkerülésleszűkítés volt — a lényegtelennek lényegessé, a tartalminak nyelvivé válásában tetőződik be. E fejlődés végpontja: a nyelvi analitikus irányzat. Moore filozófiáját — első és nagyhatású, bár kifejletlen inkonzekvens megvalósulásukban — mindezek a tendenciák át- meg áthatják. Ha e visszájára fordítás lényeges összetevőit is kibontjuk, akkor egyben e filozófiai és etikai felfogás legátfogóbb társadalmi meghatározottságait is jellemezzük.

*

Nézzük meg e visszájára fordulás néhány általános megnyilvánulását Moore-nál.

Moore a ,,*Principia Ethica*'' megírásával egyidejűleg publikálta az ún. ,,neorealista'' irányzat programjává vált híres tanulmányát, *Az idealizmus cáfolatát*. (The refutation of idealism. Mind, 1903. — Moore: Philosophical Studies, London, 1958.) E tanulmány a korabeli álobjektivista törekvésű irányzatok pregnáns megnyilvánulása. Egyben annak is bizonyítéka, hogy itt csupán a polgári filozófiai válság nyílt irracionalista, nyílt szubjektivista megnyilvánulásának látszat-leküzdéséről, különben a válság prolongálásáról van szó. Egyben fényt vet ezen irányzatok kérészéltűségére is — a 20-as évek elején maga Moore cáfolta meg és vonta vissza alapfeltevéseit, miután a közvetlen válság és tudata elmúlt, és így elkerülhetetlenné s egyben beismerhetővé vált az ,,új''filozófiai alapok semmisségének kimondása. Moore etikai koncepciója ezeken az álobjektív törekvéseken nyugszik. E törekvések belső ellentmondásai magyarázzák egyben az angol etikai álobjektivitás hasonló múlékony jellegét. Moore tanulmányának centrális vonala a létezni = észleltetni szubjektív idealista koncepcióval való leszámolás. Ez egyben a kor valamennyi álobjektív irányzata problémájának lényeges vonala törekvése.

De e centrális és minduntalan hangoztatott polemikus célzat mögött mélyebb és jelentősebb tendencia is meghúzódik: a klasszikus tradíciókkal való végső leszámolás. Annak a közvetlen lehetőségét, hogy a szubjektív idealista

[2] Lásd pl. V. Szolovjev: ,,Az ember feláldozza értelmét, mert képtelen megoldani az élet erkölcsi konfliktusait és feladatait.'' (Id. H. Sedlmayr: Verlust der Mitte. Salzburg, 1948. (id. 5. kiad. 1951. 209. o.)

kiindulópontok cáfolata során a polémia kiterjedjen a klasszikus polgári filozófia vívmányaira általában, a klasszikus polgári — s ezen belül a hegeli — filozófia újhegeliánus kiforgatása adta meg. A moore-i „realizmus-programnak" erről a vonatkozásáról a polgári irodalomban természetesen nem esik szó.

Ez a polémia persze végletesen eltorzult, hiszen Moore egy korabeli idealista (Tylor) és Bradley alaptétele kritikája kapcsán számol le a hegeli dialektikával, az objektivitás mindenfajta koncepciójával, a tükrözési elmélettel.

Melyik az elsősorban támadott dialektikus tétel? Két dolog különbözőségének és azonosságának egyidejű állítása; Moore e tétel „abszurditását" a létet és észlelést azonosító szubjektív idealista tétel cáfolatán keresztül fejti ki: „Mert manapság van a filozófusok között egy bizonyos, gyakran uralkodó tanítás, amely, úgy tűnik, egy nagyon egyszerű redukción keresztül, azt állítja: két különböző dolog különbözik is egymástól, meg nem is... sok filozófus, ha el is ismer egy különbséget, mégis (Hegelt követve) merészen állítja... egyben a tagadáshoz való jogukat. Hegel fő szolgálata a filozófia számára, hogy nevet adott és elvvé emelt egy hibatípust..." (Moore: Philosophical Studies. London, 1958. 15—17. o.)

Moore sem itt, sem egész tanulmányában nem tesz különbséget Hegel és az újhegelizmus — tehát a hegeli dialektika megszüntetése, karikatúrája —, az objektív és a szubjektív idealizmus között, továbbá a szubjektív idealizmus élmény-, illetve észleléskoncepción alapuló válfajai között. E nagyfokú „elemzési felületesség" eredményeként Moore-nak sikerült a hegeli dialektikát szélesebb értelemben mint egy tarthatatlan álláspontot, szűkebb értelemben mint az idejét múlt szubjektív idealizmus filozófiai tartópillérét ábrázolnia, s mint ilyet elvetnie.

A rossz lelkiismeretű szubjektív idealizmus — az álobjektivizmus — megalapozása filozófiai rosszhiszeműséget, inszinuációt követel meg. A konkrét azonosság hegeli elvét a klasszikus idealista filozófia elleni nyílt polémia megkerülése érdekében a szubjektív idealizmus ismeretelméleti alapproblémájával, az észlelő és észlelt azonosságának gondolatával együtt sutbadobni: ez a filozófia egyik lényeges vívmányának inszinuálása.[3]

S így jöhet létre az a látszat, hogy Moore racionalista és objektivista — Hegellel és az újhegelistákkal szemben! Hamis látszat és valóság fonódik itt szervesen egybe. Mert hamis, de szükségszerű látszat a hegeli dialektika irracionalitása az imperializmus korának filozófusai szemében — s ugyanakkor valóság is, hogy ez a dialektika irracionalizmussá torzult, a többi között Bradley munkásságában. De e hamis látszat és e valóságos mozzanat ilyen tendenciózus egységéből (ahol a hamis látszat alátámasztását éppen a kifejtetlenül hagyott részigazság kifejtetlensége szolgálja) az igazság minden eleme kivész. Mivel célja az idealista dialektika megkerülő-eltorzításán keresztül a megoldhatatlan problémák ballasztjától való kényelmes megszabadulás, a Hegel mögé, Berkeleyhez visszairányuló mozgás elindítása mint a Hegel—Bradley problematika modern meghaladása jelentkezik. S így az új filozófia kialakításának elengedhetet-

[3] Moore-t különben közönyösen hagyták a dialektika problémái, fellépése után csak madjnem két évtizeddel foglalkozott önálló tanulmányban a relációk problémájával, s ekkor is, a kérdést egyoldalúan leszűkítve, csak mint a tulajdonságokat leíró, regisztráló fenomenalizmus egyik részkérdésével. (Vö. External and internal relations. — Proceedings of the Aristotelan Society. 1919—20., továbbá: Moore: Philosophical Studies. Id. kiad. 276—310. o.) — Meglátjuk azonban, hogy implicite mind ismeretelméleti, mind etikai síkon állást foglalt a relációk kérdésében.

len feltétele egy objektíve szükségszerű elméleti rosszhiszeműség, a tudományos lelkiismeret tendenciózus elaltatása. Méghozzá oly módon, hogy ez a felszínen mint a tudományos igényesség növekedése jelentkezik.

A megkerült s így lényegtelenné degradált problémák sorsa: az eltüntetés, a megszüntetés. Így tünteti el Moore a Bradleynél oly nagy szerepet játszott létítélet problémáját, amely egyik jelentős csomópontja volt a klasszikus polgári filozófia felbomlasztásából fakadó válságnak. Meghatározott filozófiai kérdések lényegessége, jelentősége a haladó polgári filozófusok számára egyenlő volt az ő értelmükben vett elvi megoldhatóság egyidejű tételezésével s a szükséges filozófiai eszközök egyidejű kidolgozására irányuló törekvéssel. Amikor az imperializmusban a klasszikus polgári filozófia továbbfejlesztése veszélyessé válik (a marxizmusban), illetve kompromittálódik (az irracionalizmusban), akkor egyszerre szűnik meg e problémák „lényegessége" és az elméleti érdek a megoldásukhoz szükséges filozófiai eszközök kidolgozására a defenzív alapállásúvá váló és leszűkült mozgástér kialakítására kényszerült polgári filozófia számára.

Bradleynél az ember elé táruló tárgyiság még egységet alkotott, s a probléma abban rejlett, hogy az ítélet megbontja ezt az elvont-abszolút egységként értelmezett tárgyat. Moore előtt elvontan két út lehetősége állott. Az egyik: a magánvaló objektív idealista koncepciójához való visszatérés a konkrét azonosság elvének helyreállításával (és a szakítás a belső relációk bradleyi elvével) — a másik: az egységes tárgyiság gondolati megszüntetése, a tárgy felbontása önállósult résztulajdonságaira. Ez utóbbi út követése esetén elesik a bradleyi problematika, hiszen nem a tárgy jelenik meg részlegesen s ezért torz egyoldalúságában az érzéki szemléletben és a gondolkodásban, hanem az önálló érzetminőségekké változtatott résztulajdonságok. A minőség elszakítása a tárgytól és a többi minőségtől megoldja a gordiuszi csomót: a minőségnek a szubsztanciához és a többi minőséghez való viszonya problémáját.

Persze, ez a fajta megoldás a kérdés megszüntetéséből fakad. A létítélet moore-i kezelésében a tudomásul-nem-vétel, a más síkra való áttérés jelentkezik, a létítélet helyébe az indikatív tétel lép.

Az indikatív tétel központi szerepe Moore-nál egyszerre jelzi az objektivitás és és a dialektika klasszikus polgári koncepciójának megkerülését-kiszorítását. Ez egyik jelentős megnyilvánulása annak, hogyan hajtja végre Moore „Amerika becsukását" (Scsedrin) az általános filozófiai alapokban, hogyan szüntet meg — az elméleti érdek és képesség szükségszerű beszűkülése, elsorvadása folytán lényegtelenként félretolt — problémákat.

Ugyanez a tendencia nyilvánul meg annál a kísérletnél, amelyet Moore kitörésnek szánt a szolipszizmus zárt világából. Az érzéki adatok elméletének körvonalazása mellett Moore filozófiai munkásságának egyik legnagyobb hatású eleme a naiv realizmus tételeinek megvédése, méghozzá oly módon, hogy érvényüket, jogosultságukat teljesen függetleníti a „metafizikus" értelmezésük problémájától. Azáltal azonban, hogy közvetlenül elfogadja a „józan ész" természetszemléletének fő tételeit, ezek a filozófiailag kifejtetlen tételek válnak filozófikussá, míg filozófiai értelmezésük problémája filozófián kívülivé válik.

Moore egész munkásságára jellemző a problémák más síkra való áttelerélése, a „másról beszélés", a látszólagos értetlenség a valóságos filozófiai kérdésfelvetések iránt. Jellemzi a részkérdésecskék kifinomult és öncélú elemzése, az analízis beidegződött eltolása az érintett kérdés szempontjából periferikus jelentőségű területre. Azok számára, akik nehezen fogadják el, hogy Moore

munkássága az egyidejűleg akadémikus és köznapi szinten tudatosan kifejlesztett trivialitás és másról beszélés filozófiája, hadd álljon itt Moore egy tisztelőjének-hívőjének, valamint egy polgári ellenfelének állásfoglalása.

V. J. McGill Moore-nak W. James felett gyakorolt kritikájáról a következőket állapítja meg: „. . . bizonyos zavart okoz Moore régi csodálójának, ha rájön arra, hogy amikor a vita olyan tárgyat érint, amely nyilvánvalóan 'fontosnak' tűnik számára, Moore nem mutat lelkesedést, és ténylegesen arra hajlik, hogy csak közhelyet lásson benne". McGill ezzel kapcsolatban tipikus példaként idézi Moore egyik kritikai megjegyzését. „Amit Moore az igazságról mond annak a lehetőségnek vonatkozásában, hogy jobbá változtatja a világot, példát jelent ebben a tekintetben." (Most következik az idézet): „Az embereknek bizonyára megvan az erejük ahhoz, hogy bizonyos mértékig megváltoztassák a világot; és amennyiben ezt teszik, bizonyára 'igazzá teszik' mindazokat a hiedelmeket, amelyeket ezen változások megvalósításához fűztek. De nem látom okát annak feltételezésére, hogy 'igazzá teszik' *majdnem* az összes olyan hiedelmüket, amelyek igazak." — McGill ezután így folytatja: „Úgy tűnik, Moore érdeklődése itt leszűkült a ‚minden', 'majdnem minden', vagy 'néhány' kérdésére. Mivel a 'minden' hamis, szerinte nem lehet más igaz, mint a ‚majdnem minden' vagy a 'néhány' vagy a legalábbis egy." (G.E. Moore's Philosophy. New York 1952. 492—493. o.)

Az ellenfél — Ernest Gellner, az angol nyelvi analitikus irányzatba torkolló neopozitivizmus ragyogóan szellemes kritikusa — ezt jegyezte meg a „dogmatizmus és a pedánsság" atyjának nevezett Moore-ról: „nem világos, vajon Moore-t filozófusnak lehet-e nevezni, vagy pedig olyan pedánsnak, aki a pedánsságot és a betű szerinti értelmezés szellemét kiemelkedő képességgel fejlesztette arra a fokra, ahol ez már filozófiává vált. (E. Gellner: Words and things. London, 1959. 88. o.)

2. *A filozófiai alapokról*

Moore híres polémiájának az *Idealizmus cáfolatá*-nak — célja a tudattárgy-tudattartalom nyílt szubjektív koncepciójának kritikája. E kritika azonban oly módon épít ki álobjektív alapokat, hogy kizárja az objektív idealizmus, illetve a materializmus minden lehetőségét. Az egész — újnak ígérkező — problémafelvetés célja pedig: objektív és szubjektív egymásbamosásán belül a szubjektív tényező objektivizálása, az objektivitás látszatának felkeltése ott, ahol voltaképpen a szubjektivizmus leplezett térhódítása megy végbe.

Megkülönböztetve egymástól a szín létét az érzet lététől, deklarálja a színnek az érzettől való függetlenségét, elsőbbségét. („. . . és felfoghatjuk a két létet mint valami, az érzet lététől teljesen különbözőt, és így is kell felfognunk. Felfoghatjuk és fel is kell fognunk, hogy a kék létezhet és közben a kék érzete nem létezik. Ami engem illet, én ezt nemcsak felfogom, hanem igaznak fogom fel." Philosophical Studies. Id. kiad. 18—19. o.) Moore kiindulópontja az érzet elemzése. A kérdés: „Mi egy érzet vagy idea? Miben különböznek és miben közösek egymással az érzetek? A közös elemet 'tudatnak' fogom elemezni, anélkül mindazonáltal, hogy megpróbálnám megmondani, mi az általam így elnevezett dolog. Minden érzetben két különálló terminus van: 1. tudat, amelynek viszonylatában minden érzet ugyanaz és 2. valami más, amelynek viszonylatában minden érzet különbözik a másiktól. Alkalmas lesz ezt a második terminust az érzet, tárgyának' nevezni, ezt is anélkül, hogy megpróbálnám

megmondani, mit értek e szón." Majd később: „... amit az érzet *tartalmának* neveznek, az valójában az, amit én eredetileg az érzet *tárgyának* neveztem." (Uo. 26. o.)

Álláspontjában a következő mozzanatok különböztetendők meg: az objektív realitás felcserélése a tárgyak effektusaival — a dolog egyes általunk érzékelt minőségeivel — s a pszichikus folyamat (az érzékelés) tartalmának, a képmásnak hipostazálása. Ennek eredményeként egyszerre választja el a képmást a tárgytól és a megismerés folyamatától; az érzéki megismerést ezzel a puszta passzivitás, a befogadás — megmagyarázatlanul hagyott — szerepére kárhoztatva. Azok a minőségek, adott esetben színek, amelyek az objektív, tárgyi meghatározottságok és az érzékszervi aktivitás együttes hatására létesültek, Moore-nál hamis objektivitásra tesznek szert: a tudat tárgyaiként a szubjektum aktivitásától függetlenül, önmagukban a tárgyiság helyébe lépnek.

Ennek az eljárásnak további jellezője, hogy — más-más eredménnyel és tartalommal — megvalósul benne Moore-nak a prezentacionizmus és a reprezentacionizmus elleni kettős harca. Ami az előbbit illeti: azzal, hogy Moore az érzetminőségeknek magábanvaló létet vindikál, végiggondolatlan — s valóban: csak ideig-óráig is tartható — „ontológiai" talajt teremt az álobjektivitásnak. A tárgy helyébe az érzet kerül, de ezután függetleníti az érzetet magától az érzékeléstől, ezzel „megszüntetve" az érzetminőség érzetjellegét. Az abszurd formula tehát: nem érzeteimet érzékelem, hanem azt az érzékelésemtől független (érzet-) minőséget (a későbbi „érzéki adatot"), amely valójában csak az érzékelésemben adott.

Így alakul ki az az álobjektív színezetű szemléletmód, amely leplezett prezentacionizmus: a megismerés tárgya a közvetlenül adott, de léte az észleléstől függetlenül is fennáll.

A nyílt szubjektivizmus látszatától megfosztott prezentacionizmus talaján számol le azután Moore a visszatükrözési elmélet reprezentacionista válfajával.

Ez az álobjektivitás kialakítására irányuló törekvés másik fő vonala: hiszen ahhoz, hogy a megismerésnek új objektumot teremtsen (az objektív realitás kategóriájának tett minden engedmény nélkül), nyilván valami eredetileg szubjektívet kell objektivizálni. Ez azonban messzemenő kihatást gyakorol magára a megismerő folyamatra is, hiszen a visszatükrözött tartalmak hipostazálása megszünteti a pszichikus folyamat és alakzatainak megismerő-visszatükröző jellegét.

Álláspontja a „content-theory"-nak (tartalom-elmélet) nevezett reprezentacionizmussal szemben: ha „tudatodban megvan a kék ‚tudása' ‚ez *nem* azonos azzal, hogy tudatodban van egy 'dolog' vagy 'kép', amelynek kék a tartalma". (Uo. 25. o.)

Moore érvelése tehát kiszélesedik a külvilág meghatározottságai közvetített megragadását hirdető reprezentacionizmus ellen, amely pedig, minden dualista fogyatékossága ellenére, a megismerés folyamatának általánosítását tekintve magasabb fokon áll a prezentacionizmus különféle válfajainál. A tudattartalmak, a megismerés folyamata pszichikai képződményei, a visszatükrözés különböző fokai képződményeinek kutatása előtt, ha kétértelműen is, a reprezentacionizmus nyitotta meg az utat. Moore polémiája éppen a tudattartalmak fogalma ellen irányul, az ellen a felfogás ellen, hogy az egyes minőségek — képmás formájában — mint érzettartalmak jelentkezhetnek. Szemben a reprezentacionizmussal, amely eltúlzott értelemben ugyan, és szubjektivizálva,

de felismerte a megismerés folyamatának közvetített voltát — az objektív szubjektívvé alakulását —, a prezentacionizmus eleve szemben áll ezzel a közvetettséggel, hiszen nála maga ez a közvetítő mozzanat — a képmás — tárgyiasul.

Az álobjektivitás számára így a közvetlenség leplezett prezentacionista álláspontja bizonyul megfelelőnek. Hiszen ahhoz, hogy kérdésén felülállóvá tehesse az érzetben adott minőség létének objektivitását, meg kell kerülnie, ki kell iktatnia a képmás fogalmát, mert különben világossá válnék, hogy mind az objektivitás, mind a szubjektivitás oldalán ugyanazzal a mozzanattal mesterkedik. Viszont ezen a talajon megszűnik a visszatükrözés problémája; a képmás érzetformája nem válhat a megismerés alapelemévé, mert ontológiai adottságként kell funkcionálnia.[4]

Ahogyan egyik oldalon megszakad a kapcsolat a minőség (azaz a színérzet) és a tárgy között, éppúgy megszakad és megmagyarázhatatlanná válik az összefüggés e minőség és a tudat közt. „Minden érzetben vagy ideában két elemet kell megkülönböztetnünk: 1. a „tárgyat" — azt, ami az egyiket a másiktól megkülönbözteti; és 2. a „tudatot", vagyis ami mindkettőben közös, amely őket érzetekké vagy szellemi tényekké teszi." (Uo. 20. o.)

Míg tehát a tudat szerepe a szerkezeti mellérendeltség, a kísérőjelenség puszta külsőlegességének értelmében, addig az eleve kétértelmű minőség egyszer az objektum oldalán — tudat nélkül —, egyszer a szubjektum oldalán — a tudattal együtt — jelentkezik. A tudat passzív és formalisztikus értelmezése szükséges ahhoz, hogy sikerüljön az érzetet nem mint tudattartalmat, hanem mint a tudat tárgyát ábrázolni. De ha — az egyik oldalon — az érzet elveszíti visszatükröző tartalmát-funkcióját, akkor a — másik oldalon — a valóság „visszatükrözött valósággá", az érzetek halmazává válik.[5]

[4] A russelli filozófia egyik hasonló mozzanatára mutat rá Rubinstein: „. . .Russell az észlelésben megkülönbözteti az észlelési képet (percept) és az észlelés folyamatát (perception). A képmás és a pszichikus folyamat elválasztására a neorealistáknak — a machizmus folytatóinak — éppen azért van szükségük, mert ez szabad kezet ad arra, hogy a képmást becsempésszék a dolog helyébe. Másrészről, az a folyamat, amelyből kiiktatódott a képmás, elveszti pszichikus tartalmát, többé már nem pszichikus folyamat." (Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat. Kossuth, 1962. 45. o.)

[5] Így juthat Moore arra a véleményre, hogy túlhaladt a prezentacionizmus és a reprezentacionizmus közös szubjektivizmusán és át tudta szakítani az érzetek bűvös körét: „. . . . nem áll fenn a kérdés, hogyan ‚jussunk kívül saját ideánk és érzeteink körén." Érzetünkkel már túl vagyunk ezen a körön. Azzal, hogy valamit tudok, ami ténylegesen és valóságosan *nem* az *én* tapasztalatom része . . ." (Uo. 27. o.) A polgári filozófiatörténet, az imperializmus korának álobjektív irányzatait értékelve, a következő mozzanatot emeli ki, mintegy forradalmi fordulatként az addigi, klasszikus és epigon filozófiai irányzatokhoz viszonyítva: A szubjektivizmus áttörése az objektivizmus irányában az ismeretelméletben, azaz a megismerés objektivitása a megismerés aktusának és tárgyának megkülönböztetése alapján (az intencionalitás elve az eddigi immanencia- vagy tudattartalomelméletekkel szemben). (Vö. Bochenski: Europäische Philosophie der Gegenwart. Bern, 1951. és Lehman: Geschichte der Philosophie. XI. köt. Berlin, 1960. E polgári szerzők az „objektivitás" felé megtett legjelentősebb fordulatot a fenomenológiában és a neorealizmusban látják; ez utóbbi irányzatot illetően Moore-nak „Az idealizmus cáfolata". c. tanulmányára hivatkozva.

Moore ismeretelméleti objektivizmusának látszata onnan ered, hogy a felszínen visszautasítva a tudattartalmak kontemplálására szorítkozó pszichologizáló idealizmust, megteremti a tárgyi orientáció látszatát; a „tiszta" tudat önmagán túllépve az eléje táruló „minőségre" irányulhat; tehát a tudat-immanencia helyébe a tágyi intenció lép.

Az objektivitás irányában való neorealista, illetve fenomenológiai fordulat egyaránt úttörőjeként tartja számon Brentanót. Ő elevenítette fel elsőként a skolasztikához és a skót filozófiához visszanyúlva az intenció fogalmát. Az intenció: a tudatnak valami-

Az álobjektivitás, de éppígy a tartalmának bizonyult nyílt szubjektivizmus ára: a szubjektum ismeretelméleti aktivitása elvének elvetése, az érzéki szakasz kiürítése, az érzékiből a racionális szakaszba való átmenet lehetetlensége.

Moore azonban az érzéki adatból akar eljutni a tárgyhoz, így tehát — dogmatikusan — fel kell tételeznie az érzéki adat racionális átfordításának lehetőségét. Egész munkásságán vörös fonalként húzódik keresztül az a törekvés, hogy szituálja az érzéki adatot, s hogy az érzéki adatot tartalmazó indikatív tételből magasabb típusú, több adatot tartalmazó, már tárgyat jelölő tételeket vezethessen le.

Az indikatív tételnek az a formája azonban, amellyel az érzéki adatot akarja jelölni — „ez fehér" —, már maga is gondolati ugrás, tehát gondolkodói inkonzekvencia eredménye. Mert annak, ami kezdetben sem tulajdonságként, sem ismeretként nem volt meghatározva — hanem tárgyként —, most tárgyi ismeretet kell jelölnie. S ellentmondásos szerepe ezzel csak kezdődik — hiszen később, ha a tárgyat kifejező indikatív tételre való átmenetre kerül a sor, kénytelen mint a tárgy érzéki adata, tulajdonsága funkcionálni! — Továbbá, hogyan is mondhatja ki az indikatív tétel az általánosság síkján mint érzéki általánost azt a tárgyinak tartott érzetminőséget, amely pedig lényegileg nem mint konkrét azonos, hanem mint elvont azonos *(csak* egyedi, *csak* konkrét, *csak* érzéki) volt meghatározva, hiszen Moore visszautasította a konkrét azonosság elvét.

Hogy az érzéki adat spekulatív konstrukció eredménye, arra a neopozitivizmus polgári teoretikusai, így a többi között Adorno is, rámutattak: „az érzéki adat titka nem titok, hanem a fogalom nélküli vak szemlélet... A tiszta adottság, amelyet ez a filozófia kipreparál, éppoly áthatolhatatlan marad, mint a Ding an sich, amelyet elvet. Az adottat csak bírni lehet, de nem megtartani. Mint emlékezés és akár mint szavakban foglalt többé nem önmaga; egy absztraktum..." (Th. W. Adorno: Prismen. Berlin u. Frankfurt am Main, 1955. 236. o.)

Pontosabban: olyan konstrukcióról van szó, amely fáradságos absztrakció eredménye — olyan absztrakcióról van itt szó, amilyennel még találkozunk: *a lényeges viszonylatoktól, tartalmaktól való elvonatkoztatás.* Moore nem vizsgálja meg az indikatív tételben foglalt érzéki adat problémáját, a tartalmi vizsgálat fenyegető! Ezért dogmatizmusa szükségszerű, mert bármennyire is megkerülte a lényeges ismeretelméleti-ontológiai kérdéseket az érdeklődés jelentős leszű-

---

lyen belső vagy külső tárgyra való irányultsága, amely ezt a tárgyat a tudat tárgyává változtatja. Moore-nál ez a fogalom nem szerepel, ám nála is hasonlóan megy végbe a „tárgyiság"-nak a tudattartalomból való eredeztetése, a tudat „megtisztítása" stb.

Brentano törekvése a szubjektív és objektív idealizmuson való túllépésre kudarccal járt (a XX. század elején filozófiai-etikai téren bevallotta konklúzióinak szubjektivista tartalmát). Az álobjektív törekvések közös, rejtett tartalmának és nyilt kifutásának a pszichologizmus reakciósabb felelvenítése bizonyult.

Korai álobjektív törekvése szubjektivista tartalmát Moore 1922-ben maga leplezte le, a következőként kommentálva „Az idealizmus cáfolata" c. tanulmányát: „Ez a tanulmány most nagyon zavarosnak tűnik előttem, s úgy tűnik, hogy kétségtelenül nagyon sok hibát tartalmaz." (Lásd Moore: Philosophical Studies — Előszó; ezt a korai cikkét itt publikálta újra.) Egyik kritikusának, Ducasse-nak válaszolva pedig ezt írta: „Megmondhatom, hogy ezen a ponton most megegyezem Ducasse-szal és Berkeleyvel, és azt tartom, hogy az a korai írásom rossz volt... az az értelem, amelyben használtam és használni szándékoztam az ‚érzéki adatok' (kifejezést — M. M.) az volt, hogy minden, amit *közvetlenül megragadunk*... annak ‚érzéki adatnak' kell lennie, legyen ez akár hang, szag, íz stb. vagy bármilyen látható tárgy". (The Philosophy of G. E. Moore. New York, 1952. 653. és 643. o.)

kítésével, végső fokon ugyanolyan labilis talajon áll, mint Bradley, aki az érzéki közvetlenségből szükségszerűen csúszott át az élményfilozófiába. Az érzéki tapasztalat (tiszta érzékiségében) mint kiindulópont *nem lehet elégséges* a világmagyarázathoz (Bradley) — *elégnek kell lennie!* (Moore). Ezzel a teoretikus tehetetlenséget kifejező és egyben átugrani akaró *legyen*-nel mint a nyílt irracionalizmusba futó szkeptikus konklúziók feltartóztatására szánt gáttal még találkozunk.

Az érzéki adat „adekvátan" a néma rámutatás pillanatnyi aktusával ragadható meg. Itt, ahol a modern szubjektivizmus tudatos önkorlátozással visszasüllyed a mindentől megtisztított érzéki konstrukció fokára — és ez a visszasüllyedés elkerülhetetlenül szükségszerű a Hegel-ellenességen keresztül a berkeleyi—humei-i álláspontho visszafelé tartó filozófiai dekadenciában —, érvényesek Hegel szavai az érzéki *ez* elemzéséről: „. . . ha valóban megkísérelnék mondani, elporladna; akik megkezdték leírását, nem tudnák befejezni. . ." (Hegel: A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó, 1961. 64. o.)

Így porladnak el Moore-nál az indikatív tétel tartalmai a valóságban — és így válik elméletileg szükségszerűvé számára a filozófiai-tartalmi vizsgálat fölötti dogmatikus elsiklás, a felszínesség ahhoz, hogy elméletének labilis talajáról ne vegyen tudomást. Ahhoz, hogy új filozófiai alapokat építhessen ki, eleve korlátoznia kell a gondolkodás hatókörét, mélységét.

Az érzéki adat mint spekulatív konstrukció fogalmi lényege: a *„relációtlan minőség"*.

A relációtlan minőség fogalma történetileg túl, logikailag-filozófiailag innen van a klasszikus polgári filozófia csúcsain. A minőség a valóságban csak magának a tárgynak vonatkozása, tárgyi reláció lehet. Az objektív relációtól megfosztott minőség éppúgy az egyoldalúan elvonatkoztató értelem konstrukciója, mint Bradley minőségtelen relációja. Az ő hasítási elvével szemben itt olyan elv jelentkezik, amelyet involúciónak nevezhetnénk. A relációk elvágása-megszüntetése törekvést jelez egy tiszta, önmagában megálló minőség kidolgozására, „kipreparálására" — amely egyszerre szüntetné meg a valóság és gondolkodás szétszóródásának veszélyét, egyszerre szolgáltatna alapegységet a valóság és a megismerés számára. De a megismerés belső-szubsztanciális mozgását, lehetőségét, a tárgyi világ gondolati felépítését ez a konstrukció éppúgy lehetetlenné teszi, mint fonákja. Az összes relációk elvágása — akárcsak a relációk végtelen szétszóródása — egyaránt a gondolkodás halálát és a tárgyiasság szubjektív-kaotikus „megkonstruálását" jelzi.

Bradleynél — mint erre rámutattunk — feltűnt már a relációk megszüntetésének az a módja, amely a létítéletben rejlő ellentmondást megszüntetve, alanyt és állítmányt közvetlen egységben mondaná ki *(a = a)*. Moore-nál a szubsztanciává váló állítmány mögött megszűnik az alany, az indikatív tétel ebben a vonatkozásban nem más, mint az azonos ítélet indikatívusszal kiegészített formája. Mindkét esetben azonban közös a lényeg — az elvont azonos elve.

Az elvont azonos irracionalista formájával, az átérzett totalitással szemben — itt a fonákja jelentkezik: az átérzett egyedi. Mindkét forma alapfeltétele az érzéki megismerés kiüresítése; a különbség abban rejlik, hogy az utóbbi esetben a racionális-objektív tartalomtól megtisztított érzéki megismerés dicsőül meg dogmatikus felszínességgel.[6]

[6] Az érzéki megismerés valóságos strukturális-tartalmi meghatározottságai természetesen megszűnnek, mindenekelőtt a dolgok objektív struktúrájának megnyilvánulása.

Így tűnik ideig-óráig fenntarthatónak az objektivitás látszata, az érzéki adat objektív-tudományos státusza, valamint anti-irracionalista jellege, szemben a nyílt irracionalista élmény-alapadottsággal.

Ami az objektivitás kérdését illeti: az összes objektív-tárgyi vonatkozásoktól megtisztított (és ugyanakkor a szubjektum megismerő tevékenységétől függetlenített minőség semmilyen valóságos összefüggést nem fejez ki, pusztán a szubjektumnak az objektív valósághoz az érzéki megismerés fokán fűződő eltorzított viszonyának eredménye. Az objektivitástól és a szubjektivitástól egyaránt függetlennek tűnő „relációtlan minőség" tehát a szubjektum megismerő viszonyának eltorzításából fakad. Az objektív és a szubjektív állandó egymásbamosása, az objektívnek meghirdetett szubjektívként való lelepleződése, ami Moore általános filozófiai nézeteit éppúgy áthatja, mint az etikaiakat, az érzéki adat fokán körvonalazódik először. Továbbmenően, az érzéki adat azért áll ellen minden filozófiai bizonyításnak-regisztrálásnak, azért nem sikerült sohasem a Moore által annyiszor megkísérelt szituálása (mint erre még kitérünk), mert igazi területe a szubjektív átélés s a vele járó evidenciaérzet. Az „objektív" érzéki adatok káoszában, felvillanó-letűnő örvénylésében a szubjektum valójában éppoly képtelen az orientálódásra, éppoly magárahagyott és mindentől izolált, éppolyan elvarázsolt világ vándora, mint az irracionalisták mitikus világában.

De térjünk vissza az érzéki adat és indikatív tétel viszonyára. Azáltal, hogy Moore dogmatikusan elfogadja, hogy az önálló szubsztanciaként tételezett érzéki adat alkotja az indikatív tétel tartalmát, megkerülhet számos olyan problémát, amely megoldhatatlan dilemmát jelentett Bradley számára.

Bradley a konkrét azonosság fogalmából kiiktatta a nem-azonosság, a különbség, továbbmenően pedig megszüntette a kontradiktatórikus ellentét fogalmát. Hogyan áll ez a kérdés a moore-i indikatív tétel vonatkozásában? Ha azt mondom, hogy ez (itt és most) fehér — akkor itt részben valóságosan, részben azonban csak a látszat szerint kiküszöbölődik a dialektikus kategóriák egész sora. Ha a minőség önmagában szubsztanciális, akkor nincsenek — saját ellentmondásos lényegét kifejező — egymással ellentétben, egymással és a külvilággal bonyolult viszonyokban álló „minőségei": nem mondhatom, hogy ez nemcsak fehér, hanem kemény is stb., mert ezek mind külön érzéki adatokként jelentkeznek. Semmi sem mutat és vezet túl azon az adott minőségen, amelynek lényege a relációtlanság, megkülönböztetéséhez — pozitív és negatív értelemben egyaránt — semmit sem kell tagadni ahhoz, hogy pozitíve állítható legyen. Éppúgy nem állítható, hogy fehér is meg nem is, ahogyan az sem, hogy nemcsak fehér, hanem . . ., s az sem hogy fekete. Tehát: ahol a valóságos tárgy ellentétekkel terhes, ott az ellentétes mozzanatokat mint *más* érzéki adatokat lehet — sőt kell is — felmutatni (így ha az adott papír nemcsak fehér, hanem sima is, akkor a „sima" mint a fehértől független, másik érzéki adat nyer ábrázolást; ha a fehérségét egy bogár beárnyékolja, új érzéki adatot nyerünk, nem pedig a papírnak teljes-konkrét színét, mert az árnyék már egy következő pillanat érzéki adata stb., stb.). És ugyanakkor a valóságban elesik egy lényeges

az észlelés kategoriális jellegében, valamint az észlelő alany analizáló—szintetizáló tevékenysége stb. — Vö. Rubinstein: Id. mű, továbbá: az irracionalista és a pozitivista tapasztalatfogalom azonos mozzanataival kapcsolatban: Асеев: Современний позитивизм и иррационализм а философия марксисма и неопозитивизм c. kötetben. (Izd. Moszk. Univ. 1963)

dialektikus probléma: a dolog létét (létének határát) elvont, általános síkon, a tagadás formájában kifejező kontradiktórikus ellentét problémája. Bradley hasítási elvét a végtelenbe szabadította a kontradiktórikus ellentét kiiktatása, előre- és visszavetette az elvont azonos két zsákuccájába (azonos ítélet, pozitív végtelen ítélet) annak a nem-*A*-nak elvetése, amely a tárgy negatív determinációja talaján egyben annak — elvont általános — pozitív körülhatárolási lehetőségét is szolgáltatja. Az érzéki adat fokán azonban megszűnik a kontradiktórikus ellentét problémája. De ennek a problémának megszűnése csak a másik oldalról jelzi az abszolút involúció elvét; természetes, hogy nem mutathat túl önmagán a minden relációtól megtisztított minőség, s így fel sem merülhet a probléma: hol vonandó meg a határ a lényeges és lényegtelen megjelenési módjai között.

A relációtlan minőség fogalma — amely Moore etikája elméleti alapjaiban nagy szerepet fog játszani — az irracionalista monizmus felszíni-racionalista, pluralista ellentétpárja. A problémák fejletlenebb fokra való visszavezetése, kifejletlensége, elodázása ellenére belsőleg ugyanúgy ellentmondásoktól terhes mint a bradleyi-konstrukció. Mert a konkrét azonosság itt el van vetve (hiszen Moore a minőséget megtisztította nem-érzéki, nem-szubjektív, nem-konkrét mozzanataitól), az elvont azonos elve itt is a meghatározó jellegű.

A relációtlan minőségben a minden mástól való abszolút különböző ölt testet — az önmagával való abszolút azonos talaján. Szemben a minőség nélküli relációval, ahol a minden mással való abszolút egység s az önmagától való abszolút különbözőség jelentkezik. Az elvont azonos elvének ez a két lehetséges, kettős-egység megnyilvánulási formája.

Látható, hogy nemcsak a bradleyi, hanem a moore-i elvont azonos elve is a polgári dialektika csúcsának veszélyessé váló konklúziói elleni harcból vette közvetlen-filozófiai eredetét. Szélesebb értelemben persze arról van szó, hogy a klasszikus polgári korszak filozófiai vívmányai általában váltak tarthatatlanná, többé már meg nem felelővé és átgondolhatatlanná az imperialista korszak burzsoá teoretikusai számára. Amit itt a moore-i filozófiai alapokban elemeztünk, reprodukálódik az egész moore-i etikát meghatározó elvként. „*Minden az, ami, és nem más*" — Butler püspöknek e szavai alkotják a *Principia Ethica* mottóját. És az ebben a tételben foglalt elvont azonos elve üresíti ki magát az elméleti etikát is, veti ki belőle a többé már nem adekvát társadalmi tartalmakat, az egész megelőző etikai fejlődés — és különösen a klasszikus polgári etikai irányzatok — veszélyes konklúziók nélkül többé el nem gondolható eredményeit.

Térjünk azonban vissza az érzéki szakasz problémájához. Hogyan viszi végbe a szolipszizmuson való túlmenés realista programjával fellépő Moore az átmenetet a racionális szakasz magasabb fokára, az érzéki adatot megjelölő indikatív tételtől a tárgyat megjelölő indikatív tételhez (ez egy kéz?) Míg Moore, mint láttuk, az érzéki adat fogalmi kifejezésében — dogmatikus felszínességgel — nem látott problémát, addig itt a helyzet megváltozik. Halljuk őt magát, hogyan szituálja a felszín teoretikusa a felszín egy adott pontocskáját a felszín egészében: „Nyitott kérdés, vajon az érzéki adat, melyet most kezemre pillantva nézek, és amely kezem érzéki adata, azonos-e vagy sem a felszínnek azzal a részével, amelyet most aktuálisan látok." (Moore: Philosophical Papers. 1959. 55. o.)

Még ha egy pillanatra el is fogadjuk, hogy az érzéki „adat" objektív meghatározottság, s ha elfogadjuk emellett az érzékelés moore-i koncepcióját, akkor

is elmondható — Moore stílusában —, hogy a felszín pontocskájának egy önállósított meghatározottságától a felszín egészéhez nem vezet út, ha a felszín pontocskájának ez a meghatározottsága nem in nuce a kéz felszíne egy pontocskájának meghatározottsága. A moore-i fejtegetések formájában az a gondolati tartalom talál magának megfelelő megnyilvánulást, amely lényegi gravitáció híján szétesni, szétporladni hagyja az objektivizált-önállósított részmozzanatokat, s azután végtelen keresgélések során nem képes szubsztanciális egységüket kialakítani). A moore-i leírások végeláthatatlan — nem sodra, hanem egymás mellé rakott — mozaikelemecskéje (Gellner a Moore és utódai filozófiáját helyesen nevezte el ennek alapján az „agyonfárasztás", „agyonbeszélés" teóriájának), az ide-oda ingadozás az érzéki adat szituálását illetően (az érzéki adat kimondása nem magának a tárgynak kimondása, de ahhoz, hogy egy tárgyat állíthassunk, érzéki adatra van szükségünk, az érzéki adat nem maga az egész felszín, csak részecskéjének egy része, de mégsem az, stb., stb.) csak a lényeget fejezi ki formai síkon: egy hamisan felállított dilemma megoldhatatlanságát.

Moore-t azonban még megkülönbözteti utódaitól — persze csak az általa megindított fejlődés talaján — még az a törekvése is, hogy valóban szituálja az érzéki adatot a felszín ontológiájában, hogy valóban megkísérelje az érzéki adat racionális kifejezésbe való átvitelét.

A törekvés önmagában véve filozófiai igényű, de a filozófia talaján már nem oldható meg. A megoldás nem-filozófiai jellegével tört Moore új utakat az utódok számára. A szkepszist és a szubjektivizmus árját meg kell törni a moore-i program értelmében, minden áron, még akkor is, ha a tét — maga a filozófia. A filozófiai premisszák alapján azonban a legegyszerűbb tárgyak létét sem lehet megindokolni, levezetni. Moore mégis tudja, hogy van keze, s ezt mások szintén létezőként feltételezett emberek számára is plauzibilissá akarja tenni. De hogyan igazolhatná indikatív tételeinek igazságtartalmát?

Az érzéki adattal kapcsolatos indikatív tétel, az izolált érzéki szubjektivitás igazsága csak önmagában lehet, lehetetlenné-feleslegessé tesz minden fogalmi bizonyítást. Az érzéki adat észlelése maga az igazság. . . Észlelek, tehát valóban észlelek. Az igazság helyébe tehát a szubjektív-érzéki evidencia lép (miközben az érzéki adat funkciója kitágul: nemcsak az ontológiai-ismeretelméleti alapadottság, hanem az igazság immanens kritériumának szerepét is betölti). Ugyancsak ez a szubjektív evidencia érvényesül a tárgyakra vonatkozó tételek esetében is: „Teljesen evidensnek tűnik számomra, hogy az a tudásom, mely szerint most egy emberi kezet észlelek, dedukció még ennél is egyszerűbb tételekből — olyan tételekből, amelyeket csak ebben a formában fejezhetek ki: „észlelem *ezt*" és „*ez* egy emberi kéz". (Uo. 53. o.)

Az evidencia érzete azonban az érzékelés és az észlelés fokán a megismerő mozzanatok puszta pszichológiai kísérőjelensége. Az igazságtartalom objektív problematikájának áttolása a pszichikumba elkerülhetetlenül következik a szubjektivista ismeretelméleti alapokból. Hallgatólagosan végbemegy a klaszszikus adekváció-elmélet igazságfogalmának felváltása az evidencia érzetével.

Az a „józan ész" azonban, amelynek képviseletét Moore a klasszikus filozófiai tradíciók racionalista tartalmai és irracionalista eltorzítása elleni harcában magára vállalta, igényt tart — Moore keze létezésének „bizonyításán" túlmenően — a mindennapi tapasztalatot általánosító naiv realizmus tételeinek elismerésére. A moore-i álobjektív törekvések másik fő tendenciája — az érzéki

adatok elmélete mellett — a naiv realizmus tételei jogosultságának középpontba állítása.[7]

Ahogyan azonban nem fejthető ki filozófiailag az átmenet az érzéki adat racionális kifejezése és az egyes tárgyak léte közt, éppúgy szakadék tátong az egyes tárgyak létét állító tétel és a „józan ész" naiv realista tételei közt. „Jelenleg tudom, hogy észlelek egy emberi kezet, egy tollat, egy ív papírt stb., s úgy tűnik, nem tudom, hogyan kell analizálni az ‚Anyagi dolgok léteznek' tételt, ameddig nem tudom, hogy bizonyos vonatkozásokban hogyan kell analizálni ezeket a legegyszerűbb tételeket (az „észlelem *ezt*", „*ez* egy emberi kéz" stb. tételekről van szó)." „Ez utóbbi fajta tételek analízise oly nagy nehézségeket vet fel számomra, miközben pedig az anyagi dolgok *természetének* egész kérdése nyilvánvalóan e tételek analízisétől függ." (Uo. 53. o.)

A szubjektív idealista alapok zsákutcája és ugyanakkor átmentési, korszerűsítési törekvése fejeződik ki abban a körülményben, ahogyan Moore a naiv realizmus tételeit világképébe bevezeti. A teológiai fogódzó lehetősége lejárt, Moore tagadja nemcsak a perszonális istenfogalmat, hanem a világeszme, a világ szellemi lényege objektív idealista felfogását is. De ekkor csak egy módon lehet biztosítani az áttörés látszatát az objektivitás irányába: a filozófiai bizonyításnak, kifejtésnek át kell engednie helyét a „józan ész" bizonyosságának.

Éppúgy zárójelbe teszi, függetleníti a „józan ész" természetfelfogása tételeinek analízisét, mint az indikatív tételek problémáját. A naiv realizmus tételei filozófiai értelmezésüktől függetlenül helyesek, igazak. Moore függetleníti elsőként, nagy hatásúan e tételeket „metafizikus" értelmezésüktől — de ezzel együtt elesik a természettudományos eredmények filozófiai interpretációjának szükségessége éppúgy, mint annak vizsgálata hogyan, minek hatására vésődik be a naiv realizmus világképe a köznapi tudatba, tehát a visszatükrözés nem-teoretikus formájának filozófiai értelmezése. A „metafizikus" értelmezés ballasztjától való megszabadítás ára tehát igen nagy: a lesüllyedés a köznapi tudat színvonalára; a tartalmi-filozófiai problémák félretolásával a világképnek úgyszólván csak „héja" marad meg, s bizonyítására egyedül az empirikus és intuitív evidenciaérzés hivatott.

Itt még világosan látszik, hogy az a filozófiai irányzat, amely önmagát a formális nyelvi területekre korlátozza, a régi „metafizikai" helyett új tárgyat teremtve magának, mély világnézeti gyengeség tünete. Ez különösképpen itt, a fordulat moore-i megteremtésénél derül ki; ami itt egyértelműen mint a meg-

[7] Már fellépésétől kezdve foglalkoztatta ez a probléma, amely szerepet játszik „Az idealizmus cáfolata" c. tanulmányában is, éppígy etikájában is (az emberi tevékenységgel kapcsolatban, mint a „józan ész" megnyilvánulása a gyakorlati erkölcs terén), szisztematikus kifejtésére 1925-ben került sor a „Defence of Commonsense" c. tanulmányában. (Vö. még a többi között: „Proof of an External World (1939) — Moore: Philosophical Studies.) Moore tisztelői-követői a filozófiai gondolkodás fejlődésében beállott forradalmi fordulatnak értékelik Moore álláspontját: „Moore-nak ez az eszméje véleményem szerint egyike a filozófiai felvilágosodás azon valóban döntő adalékának, amelyet e század hozott számunkra . . . olyan munka volt, amely valóban megváltoztatta tudatunkat, úgy hogy elolvasása után többé nem tudtunk a régi módon tekinteni a filozófiai problémákra, vagy a régi módon nyúlni a hagyományos megoldások változataihoz." (Lásd: G. E. Moore's Phil . . . 301. o.)

Jellemző, hogy Moore-nak a naiv realizmussal kapcsolatos álláspontja semmi változáson sem ment át, miközben az álobjektivitásról áttért a bevallott szubjektivizmus álláspontjára, implicite bizonyítva ezzel a naív realizmus nála megvalósított elvi függetlenségét a filozófiai alapoktól. Jelentős polgári gondolkodók számára ez az elvi inkonzekvencia, ez a gondolattalan eklekticizmus elképzelhetetlen volt.

oldhatatlan problémák félretolása után megmaradó egyetlen lehetőség körvonalazódik, az a későbbi fejlődésben az immanens vívmány tógájában tetszeleg. Az az álláspont, hogy a filozófia igazi funkciója a tartalmak érintetlenül hagyása, s hogy a filozófiának nem kell új tudást adnia, pusztán a régit kell megtisztítania — a formai-nyelvi elemzés segítségével — a „metafizikai" félreértésektől, valójában a tradícionális filozófia által felvetett tartalmi problémák megoldására való képtelenséggel kikövezett zsákutca. A moore-i elemzések teljes öncélúsodása — a „semmitől a semmin át a semmihez" vezető analízisek végtelenje — előrevetíti ezt az egész fejlődési folyamatot; a lényeges megkerülésének szükségessége vetíti a lényegtelenre a reflektorfényt; a későbbi fejlődés szubtilis-tartalmatlan akademizmusának *öncélúsága* már csak egyoldalúan juttatja kifejezésre azt a lényeges körülményt, hogy *céltalan*, mert megoldhatatlan az alapvető filozófiai-világnézeti problémák tartalmi vizsgálata. Megindul tehát Moore-nál a valóságos filozófiai problematika félretolása s a filozófia afilozofikussá válik ahhoz, hogy fennmaradhasson. Ez paradoxon, de a modern polgári filozófia általunk tárgyalt irányzatának fejlődésmenetét helyesen illusztráló paradoxon.

Ez az a jelentős fordulat, amelyet Moore a naiv realista tételek közvetlen, filozófiailag reflektálatlan értelmezésével megindított. A szubjektív idealista alapok és a naív realizmus újtípusú összeegyeztetési kísérletéről van itt szó — a machistákkal szemben Moore már nem törekszik a filozófiai átmenet konstruálására (vö.: Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus). Az ő új útja: a köznapi tudat közvetlen elemeinek bevitele a filozófiába, s innen érthető nem-filozofikus bizonyítási módja is.

Tehát azzal az ellefelével szemben, aki a szubjektivizmust logikus szkeptikus konzekvenciáival együtt végiggondolva azt állítja, hogy csak érzeteinket észleljük, sohasem az egyes tárgyakat, amelyekről nem is tudhatjuk, léteznek-e vagy sem, hogy tehát pl. kezünknek csak egy felszíni pontját észleljük, de ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy létezik emberi kéz — Moore felemeli kezét, s ezzel bizonyít.[8]

Eljárásának lényege nem új. A rég holtnak hitt Hegel jegyezte meg: „ismert dolog, hogy a sinopéi Diogenész, a künikus, egészen egyszerűen cáfolta meg a mozgás ellentmondásosságának ilyen bizonyítékait; — hallgatva felkelt s ideodajárkált —, megcáfolta őket a cselekedettel. De az adomának folytatása is van. Mikor egy tanítványa meg volt elégedve ezzel a cáfolattal, Diogenész elverte őt abból az okból, hogy, mivel a tanító érvekkel vitázott, a tanítvány is csak érvekkel való cáfolatot fogadhat el. Azaz nem szabad megelégedni az érzéki bizonyossággal, hanem meg kell érteni a dolgokat." (Hegel: Előadások a filozófia történetéből. I. köt. Akadémiai Kiadó, 1958. 229—230. o.)[9]

Az érvekkel való kifejtés és cáfolás módszerét, a dolgok megértését és megértetését Moore egyaránt elutasítja; a köznapi értelemben vett igazság-

[8] „Bebizonyíthatom most például, hogy létezik két emberi kéz. Hogyan? Úgy, hogy felemelem két kezemet, és miközben bizonyos taglejtést csinálok a jobb kezemmel, mondván, ‚Itt van egy kéz', bizonyos mozdulatot teszek a ballal is: ‚és itt van a másik'. És ha ezáltal *ipso facto* bebizonyítottam a külső dolgok létezését, mindnyájan beláthatják, hogy ezt számos más módon is megtehetem: akkor nincs szükség a példák szaporítására." (Moore: Philosophical Papers, Proof of an External World. 145—145. l.)

[9] Moore közvetlenül dr. Johnson hagyományát folytatja, aki Berkeleyt egy kő megrúgásával próbálta „megcáfolni". Gellner helyesen jegyzi meg: a Johson és Moore esete közti különbség arra redukálódik, hogy míg az előbbit kinevették, az utóbbit komolyan vették.

tartalmak nem képezhetik vita tárgyát. Eszerint az ismeretelméletét átható közvetlenség és felszínszemlélet s ezzel együtt a leíró módszer (a felszíni vonások regisztrálásának módszere) itt, ezen a területen folytatódik: közvetlenül elfogadja a közvetlen tudat elemeit. A másik bizonyítási mód: a „bizonyosan tudom", „mindnyájan tudjuk" érvekre való hivatkozás. De ami a köznapi gondolkodás színvonalán *értelemszerű, racionális* — pl. ha valaki kijelenti, hogy számtalan tapasztalata hatására vitán felül áll az a meggyőződése, hogy a világ létezett az ő léte előtt stb. —, az, közvetlenül áttéve a filozófiai gondolkodás színvonalára, mint a filozófus szubjektív, megalapozatlan evidenciájának tartalma, mint közvetlen empirikus tudásának eredménye, az *intuitív tudásba* csap át.[10]

Az empirikus tudás és az intuitív evidencia egymásba való átcsapása nem egyedi eset és nem véletlen; itt a közvetlen tudás egységes fogalmának két alesetéről van szó.

Moore a köznapi gondolkodás így értelmezett tételeit a szkepticizmus bradleyi és általában a szubjektivizmusból fakadó áramlatának feltartóztatására szánta és vélte biztos megoldásnak. Más módon kifejezve: a szubjektív idealista premisszák megtörésével, a naiv realizmus tételeivel való egyesítésükkel akarta az ezekből a premisszákból a mind elődei, mind a saját maga számára következő szkepszist megszüntetni. A szkepszis logikai és logikus érveivel szemben Moore a sajátosan nem filozófiai síkra viszi át a vitát — ezzel azonban gyakorlatilag átengedi a szkepticizmusnak a naiv realista világkép egész tartalmi problematikáját. S ily módon paradox helyzet keletkezik. A naiv realizmus s általában a köznapi gondolkodás alaptételeit cáfoló szubjektív szkepticizmus csak kimondja azt, amit Moore a megkerüléssel hallgatólagosan igazol: hogy ti. a rendelkezésre álló filozófiai eszközökkel ez a világkép, ez a gondolkodásmód megmagyarázhatatlan. A szkepticizmus sem tagadja e tételek jogosultságát egy bizonyos vonatkozásban, a mindennapi élet és gyakorlat színvonalán, így vélekedett pl. Hume és maga Bradley is. Moore tehát ezekkel az ellenlábasokkal megegyezik abban, hogy ez a világkép megmagyarázatlan, ám szükséges a mindennapi életben. Tehát Moore-nak polgári filozófusok által annyira kiemelt „érdeme", hogy ti. visszaállította jogaiba a köznapi gondolkodás alaptételeit, sokkal hatékonyabb eszköznek bizonyul a naiv realista világkép objektív idealista és főként materialista magyarázatával szemben, mint a szubjektív idealista szkpszissel szemben. Hiszen ő, éppenséggel mint a naiv realizmus, mint a köznapi gondolkodás védelmezője és elismert reprezentánsa igazolja hallgatólagosan e világkép filozófiai kifejthetetlenségét.

Tehát éppúgy, ahogy az empirikus tudás látszatában fellépő „józan ész" bensőleg megterhelt az intuicióval, éppúgy meg van terhelve az általa leküzdhe-

[10] Esetenként még Moore polgári méltatói is a minden ember intuiciójára való apellálásnak nevezik a Moore-i empirikus bizonyosságtudatot. Vö. Arthur E. Murphy Malcolm idézetét: „Azoknak az embereknek, akik Moore-t hallgatják, néha az a benyomásuk támad, hogy Moore azt hiszi: egyfajta intuicióval fedezi fel, vajon bizonyos-e egy tétel igazsága . . . Magam is azt hiszem, hogy bizonyos esetekben Moore szavai természetszerűen ilyen benyomást keltenek", — folytatja Murphy — „így pl. arra a kérdésre válaszolva, vajon valóban ismeri-e az általa tárgyalt tételeket (pl. hogy, testem sok év óta létezett'), ezt mondja: „Azt hiszem, nem mondhatok többet annál, mint hogy úgy tűnik, nekem, hogy igenis bizonyosan tudom ezeket.' Az ilyen fajta állítások azt sugallják, hogy az ezekben a kérdésekben való végső döntés a tudás ezoterikus képességében rejlik, amely további megvilágítás számára hozzáférhetetlen . . ." G. E. — Moore's Philosophy. 308. o.)

tetlen s csak ideig-óráig félretolható szkeptikus konklúziókkal is. Hegel már kimutatta, hogy a szekpszis — kifejlett tiszta negatív álláspontjával az egyik oldalon — és a józan ész — felszíni pozitív dogmatikus álláspontjával a másik oldalon — pusztán a kifejlett, adott esetben idealista dialektikus filozófia megszüntetve-megőrzött elemei.[11]

Hegel írja az ókori szkepszist jellemezve: „Szkepticizmuson olyan *művelt* tudatot kell érteni, amely egyrészt nemcsak az érzéki létet, hanem a gondolt létet sem tartja igaznak: s amely azután tudatosan képes magának számot adni annak semmis voltáról, amit lényegnek mondanak, végül pedig általános módon nemcsak ezt vagy amazt az érzékit vagy gondolatot teszi semmivé, hanem úgy alakult, hogy mindennek felismerje valótlanságát." (Hegel: Előadások a filozófia történetéből. II. köt. Akadémiai Kiadó, 1959. 350. o.)

A modern szkepszis — mint Bradley példáján láthattuk — egy bizonyos pontig ehhez a „művelt tudathoz" tartja magát, hogy azután megtörje ennek — elvontan — racionális érvelését, feltételezzen egy „igazi" valóságot és a neki megfelelő megismerő szervet, az irracionális régió és az intuíció formájában. Ennyiben a modern szkeptikus irracionalizmus visszasüllyedést jelent a művelt tudatból a reflektálatlan közvetlen tudat színvonalára — az „ész" irracionalista régiókba irányuló „intuitív funkciójának" síkjára. Mit tesz azonban a kezdettől fogva a „nem-művelt", hanem a közönséges tudatot képviselő, a művelt szkepszis tartalmait zárójelbe tevő Moore? Ő filozófiailag bizonyítatlanul megkonstruálja-elfogadja az „érzéki lét" és a „gondolt lét" egy-egy tetszőleges darabocskáját, a lényeg természetszerű kizárásával. Elfogadja a felszínt — egyes jelenségeit, vonatkozásait, pillanatait — és vele együtt az ellentmondásos egyedi-érzéki megismerés és a tőle függetlenné, esetlegessé vált racionális leírás lehetőségét.

Bradley még szembenézett a klasszikus filozófia dialektikus csúcsának totalitásigényével. Ha a moore-i példát alkalmazzuk: kezére nézve még az egész kezét látta, s keze végtelen sok egyedi meghatározottságának fogalmi egységesítésével viaskodott. Moore-nál a látószög és a kérdésfeltevés már leszűkült a kéz felszínének egy pontocskájára. A probléma felbontásával megszűnik a problémát felbomlasztó kérdéshalmaz is. A *művelt* tudat szkepszisétől való megszabadulás ára azonban a trivialitás és az ateoretikus jelleg; ilyen alapon azonban nem küzdheti le ezt a szkepszist, csak a művelt, az irracionalizmusba

[11] A hegeli idealista dialektika összehasonlíthatatlanul gazdagabban értelmezte a köznapi gondolkodás tartalmait, mint Moore. Nemcsak sokkal szélesebb anyaghoz nyúl, hanem, ami az elsődleges, filozófiai kritikának veti alá ezeket a tételeket. Alapvető magatartása e tartalmakhoz kettős: egyrészt kérlelhetetlenül felszámolja a hamis látszathoz tapadó mozzanataikat, feltárva, hogy amit ez a közönséges tudat ésszerűnek tart, az pusztán egy ésszerűtlen látszat. A másik oldalon kapcsolódik a közönséges tudat helyesnek értékelt tételeihez, s ezeket dialektikus összefüggéseikben, filozófiai síkon általánosítja. Itt mindig olyan spontánul is megragadható dialektikus összefüggésekről van szó, amelyeket az átlagtudat számtalanszor ismétlődött, mindennapi gyakorlati tapasztalatai alapján általánosított. Ilyen általánosításhoz kapcsolódik pl. Hegel ott, ahol a lehetőség és valóság viszonyát tárgyalva a köznapi tudatra is apellálva kifejti, hogy a valóság gazdagabb az elvont lehetőségnél. Ugyanakkor ott, ahol a közönséges tudat tartalmait spontán materialista meggyőződések alkotják, ott a tényleges hamis közvetlenségekkel együtt felszámolja e tudat materialista „előítéleteit" is.

Szélesebb értelemben, a klasszikus polgári dialektika hanyatló polgári felbomlasztásával-visszautasításával párhuzamosan éled fel annak a közvetlen tudásnak két formája — filozófiai-etikai téren egyaránt —, amelynek leküzdése e dialektika kialakulásának egyik lényeges előfeltétele volt.

torkolló formájának problematikájától szabadulhat meg. Láttuk Moore-nál a racionalista szekpszis újjáéledését az ellentpontjának szánt intuitivizálódó ,,józan ésszel."

További jellemzője a köznapi gondolkodás moore-i koncepciójának, hogy demokratikusnak tűnik a szkepszis filozófiai arisztokratizmusával szemben, amely a köznapi szemlélet nem-valóságos, látszat-voltát vallja vagy pusztán filozófiai érvekre hivatkozva (pl. a görög szkepszis), vagy pedig — mint a modern fejlődésben — az intuícióban, a kiválasztottak orgánumában mutatja fel a valóságos megismerés módját.

Filozófiai demokratizmus azonban lehetetlen a spontán tudat helyes tartalmainak megalapozása, kiszélesítése, továbbfejlesztése nélkül, annak magyarázata nélkül, hogyan alakulhatott ki a naív realizmus világképe s melyek legalapvetőbb tudományos és filozófiai alapjai. E világkép tudatos korrekciója, a köznapi tudat helyes elemeinek átsegítése a spontaneitásból a tudatosságba a filozófiai demokratizmus alapkövetelménye. A helyzet azonban Moore-nál megfordul: nem az ő filozófiája segít a tisztázódáshoz és hajt szellemi hasznot a köznapi tudatnak, hanem ez a köznapi tudat válik hasznossá az ő filozófiája számára. A filozófiai reflexió helyébe tehát az átlagtudat lép, s így mindkettő funkciója eltorzul; az átlagtudat a maga módján éppoly felvértezetlen marad a művelt szkepszissel szemben, mint a filozofikus szintre emelt köznapi gondolkodás.[12]

Tehát: a filozófiai demokratizmus lényeges tartalma a bármilyen közvetett jellegű felvilágosító funkció, nem pedig az alkalmazkodás értelmében vett átvétel, a tartalmak érintetlenül hagyása mellett. A felvilágosítóként dicsért Moore felvilágosító jellege tehát egyszerűen alkalmazkodás a köznapi tudat elemeihez.

Ugyanez az alkalmazkodás mutatkozik az evidencia moore-i értelmezésében: az arisztokratikus intuíciótól való megkülönböztető jele pusztán az, hogy nem egyesek, hanem minden ember belső érzésére, közvetlen tudására hivatkozik. E ponton azonban a klasszikus polgári felvilágosodás racionalista törekvésű ,,józan esze" átcsap másik lehetséges változatába: az általános intuitív érzékbe.[13]

[12] moore az első, álobjektív szakaszában szintén a köznapi tudat készen kapott elképzeléseivel operál. Egy filozófiailag képzetlen ember is hasonlóan képzelheti el az észlelés folyamatát: úgy véli, hogy tudata (figyelme) egyszerűen kifelé irányul egy meghatározott tárgy vagy minőség felé.

Továbbá, a köznapi tudat is úgy véli: semmilyen filozófiai vita nem fogja őt meggyőzni afelől, hogy tőle függetlenül nem léteznek a környező tárgyak — e tételek igazsága vitán felül áll számára. Az esetek többségében nem is érdekli a naiv realista tétel általános filozófiai tartalma és konzekvenciája. De ami a közönséges tudatnak pozitív vonása — hogy ti. világképét adott esetben a szofisztikus érvek által megdönthetetlennek vallja —, az filozófiai síkon negatívumba csap át; és ami a közönséges tudatnak a nem-filozofikus jellegéből fakadó természetes vonása — hogy ti. nem érdeklik világképének filozófiai tartalmai —, az szembenáll a filozófia belső természetével.

[13] Az általános intuitív érzék mint az intuíció ,,demokratikus" válfaja szükségszerűen igazolandó antiszkeptikus tartalmaival először a skót filozófiában merült fel. — A XX. századbeli neorealizmus és a fenomenológia, valamint a skót filozófia összefüggésére hívják fel a figyelmet Ernst von Aster: Die Philosophie der Gegenwart (Leiden, 1935. 88. és 185. o.), valamint S. A. Grave: The scottish philosophy of Commonsense. (Oxford, 1960.) — A skót filozófia tartalmai és tendenciája bizonyos értelemben előlegezik a neorealizmus álobjektív törekvéseinek sikertelenségét: nagyhangú szembeszállását a szkeptikus szubjektivizmussal s azt a körülményt, hogy e szembeszállás során a szkepticizmus — ,,malgré lui" — szálláscsinálójává válik. Álláspontjuk vázolása ezért fontos.

A dogmatizmus „demokratizmusa" tehát, mivel az objektív igazságtartalom kifejtését eszközei elégtelensége miatt megkerülni kényszerül, s mivel közvetlenül átveszi a köznapi tudat nem-filozofikus bizonyosságérzetét (ezáltal magát a filozófián kívül helyezve), a köznapi tudat szkepszisnek való kiszolgáltatásának módja. A demokratizmus látszata abból a tényből fakad, hogy magát a filozófián kívül helyezte.

Méghozzá két módon: a köznapi tudat bizonyosságérzete, a köznapi tudat elemei mellett egyre fontosabbá válik az a nyelvi forma, amelyben a tudattartalmak kifejezésre kerülnek. Tehát Moore ott, ahol fegyvertelen a szkepszissel szemben, eltolja a vitát a nyelvi kifejezések irányában. Kettős formalizmusról van itt tehát szó: az első, amely a naiv realizmus tételeinek filozófiai tartalma felett elsiklik, a másik, amely e tartalmak nyelvi kifejezésére fekteti a hangsúlyt. Valójában a tartalmisággal való döntő szakítás már az első — megkerülő jellegű — formalizmus esetében végbement, a formalizmus nyelvi irányban való fejlődése az előbbi logikus konzekvenciája. Moore gyakorlatilag előlegezi a későbbi nyelvi analitikus irányzatnak azt az alapkoncepcióját, amely a filozófia feladatát a nyelvi kifejezés elemzésévé torzítja. A közönséges nyelvhasználat megvédése a metafizikai torzításokkal szemben, a filozófiának ez a nyelvi fenomenalista programja tehát a filozófiai problémák megkerülésének szükségességéből fakadt. Innen a moore-i trivialitás objektíve szükségszerű

A skót filozófia reprezentánsainak (Reid, Beattie, Stewart, Price) tevékenysége reakciót jelentett egy ellentmondásaiban is haladó elméletre (a locke-i ideaelméletre), s egy már reakciós, de magas absztrakciós síkon álló koncepcióra (mindenekelőtt Humera). A skót filozófusok álláspontjában helyes kritikai szempontok keveredtek egyoldalú s így eltorzított interpretációkkal, s az eredmény: a filozófiai viták afilozofikus síkra való terelése, az elvont értelmi meghatározások, a „józan ész" színvonalára — a filozófiai fejlődés benső ellentmondásaitól való visszarettenésben.

Kiindulópontjuk, és állásfoglalásukat meghatározza a Locke—Hume—Berkeley-vonalnak mint „szkeptikus dedukciónak" értékelése. Helyesen ismerték fel, hogy a locke-i reprezentacionizmus dualizmusából szervesen következik e „dedukciónak" az a végső, szubjektivisztikus pontja, ahol a világ már csak az egyéni érzetek konglomerátuma. A másik oldalon azonban nem látták meg, hogy ugyanez a locke-i reprezentacionizmus egyben a materialista tükröződési elméletnek is lehetséges kiindulópontját képezi, hogy tehát nemcsak a létezni-észleltetni, hanem egyben a tudattól függetlenül létező objektivitás elismerésének és a megismerési módja (polgári talajon) történő kidolgozásának is egyik lehetséges útja. (Így kerültek szembe pl. a kortárs Priestleyvel, aki Locke elméletét materialista módon értelmezte.) Ebből az alapállásfoglalásukból is kirajzolódik negatív és pozitív nézeteik kölcsönös függése és kölcsönös korlátozottsága.

A hume-izmus tanulságait túlfeszítve, a locke-i érzetekben és ideákban kizárólag a tárgyiságtól való eltávolodás mozzanatát látták. Ezzel azonban a hume-izmus fonákját testesítik meg, az válik hallgatólagos előfeltevésükké, ami a hume-izmus lényegi eredménye: a képmás önállósága, nem-tárgyi feltételezettsége. A tudatot kiüresítik — a tudatnak nincsenek pszichikai képződményei, tartalmai —, pusztán tárgya van, s immanens aktusokban ragadja meg a tárgyak pusztán egyedi-érzéki felszínét. Itt jelentkezik tehát először az aktuspszichológia. (a tudat se nem folyamat, se nem „apparátus", képződményei nincsenek, mert immanens abban az értelemben véve, hogy nem rendelkezik tárgyiasult eredménnyel (képmással). A tudat minden tárgya csak közvetlen lehet, s csak a közvetlen érzéki felszín megragadható — ez a fenomenalista lényege a skót filozófia ismeretelméletének. Így a létezni-észleltetni elleni fellépés egyesül a tükrözés reprezentacionista felfogásának elvetésével, a tárgyiság felé való áttörés kísérlete pedig álobjektív színezetű prezentacionista fenomenalizmust alakít ki.

Hogyan lehet azonban tudatunk az általunk közvetlenül nem észlelt tárgyakról, összefüggésekről, hogyan kerülhető el ezen a szubjektív alapon a szkeptikus végeredmény? Míg Hume reakciós bátorsággal, filozófiai következetességel vállalta az előfeltevéseiből következő szkeptikus konklúziókat, addig a skótok, filozófiai premisszáiktól e ponton

jellege, az a törekvése, hogy mindig arra a színvonalra vigye a vitát, ahol — mint már említettük — az átlagtudat és a szakfilozófus megegyeznek egymással. A nyelvi fenomenalizmus így a „bujócskázás" akadémiai szinten megvalósított formája.[14]

A filozófia mint a minden elmélettől mentes aktivitás diszciplinája itt körvonalazódik először. Az új tartalom szerepét a tartalmi problémák megkerülésére hivatott módszer — az analízis módszere — tölti be, amely az új tartalmak hiányát önmagának mint igazi tartalomnak felmutatásával leplezi.

Az analízis kérdésében a különben végletekig precíz Moore nem foglalt határozottan állást. Megkülönböztethető azonban nála az analízisnek egy ismeretelméleti formája — melynek lényege, mint láttuk, a szóban forgó tétel tárgyát képező érzéki adat felmutatása, valamint a tárgyhoz fűződő kapcsolatának meghatározása. (Így foglal állást A. E. Murphy is (Vö.: G. E. Moores Phil.), miután kifejti, hogy nem könnyű megmondani, mit ért Moore az analízisen. Murphy így csak az ismeretelméleti analízis meghatározására szorítkozik.) Az analízis e formája azonban — mint láttuk — sikertelen maradt. Másik formájának tárgya a tételekben foglalt terminusok elemzése — s ez vált a későbbiekben az analízis tulajdonképpeni területévé. Moore tanítványai (pl. Duncan Jones, John Wisdom) szerint „a P tétel analízisét tudni azt jelenti, hogy megtaláljuk a P^1 mondatot, amely P-nél sokkal világosabban tárja fel a P struktúráját" (John Wisdom; Id. mű 425. o.). Hasonlóképpen foglalt

---

elkanyarodva, minden megalapozás lehetősége és igénye nélkül beiktatták világképükbe a köznapi gondolkodás, a naív realizmus tételeit. Ez persze minden volt, csak nem a szkepszis és szubjektivizmus méltó ellenszere; inkább a gyáva és a bátor szkepszis ellentétes megnyilvánulási formáiról lehet szó. A már említett Grave idézi könyvében a kortárs Mackintosh találó jellemzését: „Igen, ordított fel Reid, hinnünk kell a külvilág létében, de sóhajtva tette hozzá: Nem tudjuk hitünket megindokolni. Hume így kiált: Nem tudjuk megmagyarázni ezt a fogalmat — és felsóhajt: bevallom, hogy nem szabadulhatunk meg tőle." (Vö. Grave id. mű. 109. o.)

A skót filozófusok az ontológia mellett a szkepszis által éppúgy fenyegetett emberi együttélés szabályait is a kor „előítéleteit" tartalmazó „józan észre" való hivatkozással próbálták megvédeni. Hogy mennyire képtelenek voltak azonban ezen az úton az objektivitást biztosítani ontológiájuk és etikájuk számára, azt leplezetlenül feltárja a „józan észről" kialakított és őszintén kifejtett álláspontjuk. Reid pregnáns megfogalmazása szerint ugyanis „a józan ész az ész alternatív neve intuitív funkciójában". (id. Grave. vö. Reid. Works, VII. 425. o.)

A továbbmenésre és filozófiai bizonyításra képtelen értelem átcsapását az intuícióba a „józan ész" síkján ezzel Reid kimondotta. Bizonyítva ezzel, hogy a „józan ész" érveivel lehetetlen ellenállni a szkepticizmus hullámának, mert mindenütt, ahol a szkepszis logikailag kifejti az olyan alapkategóriák, mint a világ léte, az okság, a jó és rossz stb. filozófiai bizonyítatlanságát, az ugyanezen a szubjektivista talajon megmaradó „józan ész", hallgatólagosan helyeselve e filozófiai bizonyítás képtelenségét, sok ember vagy egy ember intuitív érzésbizonyosságára apellál. Így a skót filozófia a maga módján éppúgy a szkeptikus dedukció filozófiai jogosultságát igazolja, mint késői utódja, moore.

[14] Norman Malcolm jellemző példát hoz fel e kétsíkúság jellemzésére: „. . . a filozófus, aki azt mondja, hogy a közönséges ember hibázik, amikor azt mondja, hogy macskát lát a fán, nem azt érti, hogy mókust, nem pedig macskát lát; nem hiszi, hogy ez káprázat, nem hiszi, hogy hallucináló. Megegyezik abban, hogy a szituáció tényeit közönségesen azzal a kifejezéssel írnánk le, hogy, macskát látunk a fán'. Mindazonáltal azt mondja, hogy az ember *valójában* nem macskát lát, hanem csak a macska néhány érzéki adatát."

Malcolm helyesen mutat rá arra, hogy a filozófiai szubjektivizmus felett gyakorolt moore-i kritika lényege annak kimutatása, hogy annak a tételei sértik a köznyelvet. És összefoglalóan jegyzi meg Moore cáfolatainak jellegéről: „. . . nem megy el a paradoxonokat létrehívó filozófiai zavarok forrásaihoz". (G. E. Moore's Phil. 367. o.)

állást maga Moore is, munkássága késői szakaszában tisztázni törekedve az analízis fogalmát a helytelen interpretációktól. Itt az analízist azonosítva a fogalom meghatározásával, a következő példát hozta fel: „Tegyük fel, hogy azt mondom: ‚A fivér' (angolul: brother — M. M.) fogalom azonos ezzel a fogalommal: ‚fitestvér' (angolul: male-sibling — M. M.). Azt mondhatnám, ezzel az állítással ‚analízist adok' a ‚fivér' fogalomról; és ha állításom igaz, akkor helyes analízist adok erről a fogalomról. De ugyanennek a fogalomnak ugyanilyen analízisét adhatnám ezzel: ‚*x* egy fivér' tételfunkció azonos az ‚*x* egy fitestvér' tételfunkcióval... És ugyanezt az analízist adhatnám ezzel: ‚Azt mondani, hogy egy személy testvér, azonos annak a kijelentésével, hogy ez a személy egy fitestvér'... Meghatározni egy fogalmat ugyanaz, mint analízist adni róla..." (G. E. Moore's Philosophy, 664—5. o.)

Az analízis lényeges tartalma tehát, hogy egyes fogalmak megvilágítása érdekében az analizálandó nyelvi kifejezést más nyelvi kifejezéssel egyenlősíti. Ez az analizálandó és analizált ekvivalenciájának elve.

Az analízis paradoxonára már többen rámutattak: amennyiben helyesen valósítja meg az ekvivalencia elvét, úgy puszta azonosságot, trivialitást eredményez, ha pedig túlmegy a semmitmondáson, akkor az analízis hibásnak bizonyul. (Igy pl. C. H. Langford (id. mű), de ugyanígy E. Gellner: Words and things.) Ez gyakorlatilag a filozófiai problémák elhantolásából kinövő nyelvi értelmezés módszere, amelynek jelentősége csak egy értelmező szótáron belül lehet. (Itt körvonalazódik először a mai nyelvi analitikus irányzatnak az a tendenciája, hogy — Gellner szellemes megjegyzése szerint — bibliája az oxfordi értelmező szótár.)

Arra a kérdésre, van-e pozitív mozzanata a pontos szóhasználat ilyen előtérbekerülésének, a következő választ lehet adni: csak önmagában-elvontan van, hiszen a tudományos szóhasználat precizitása a filozófia minimális alapkövetelménye. De a kérdés nem vethető fel ilyen elvontan, Mert ez a magát filozófiai módszernek feltűntető nyelvi analízis kettős látszat kialakításátfenntartását szolgálja. Egyrészt azt a lászatot, mintha a régebbi „metafizikák" hibás lényege a nyelvi formák félreértéséből eredne, másrészt azt, mintha a tudományos filozófia a kétértelműségek kiküszöbölésének nyelvi-elemző gyakorlata volna. — Bizonyos központi jelentőségű filozófiai problémák — Bradley irracionalizmusa, valamint Moore hozzá való viszonya — elemzése során láttuk, hogy itt a filozófiai problémák tartalmairól volt szó, a problémák nyelvi irányban való eltolása pusztán a filozófiailag impotens kritika egérútjának bizonyult. — S azért sem vethető fel a kérdés ilyen elvontan, mert az analízisnek ez a nyelvi értelmezése egy Moore által megtett fejlődési út kikristályosodása. Moore, hogy úgy mondjuk, kikínlódta magának ezt a módszert, mert képtelen volt megbirkózni a tartalmak fogalmi elemzésével. Mint majd meglátjuk, a *Principia Ethicá*ban még egyértelműen visszautasítja az analízisnek ezt a nyelvi értelmezését, amely mellett később lándzsát tört. Éppen a sajátosan filozófiainak szánt analízis sikertelensége kényszerítette arra az útra, hogy fejlődése korai szakaszában sajátosan nem-filozófiainak tartott módszert jelölje majd ki később mint *a* filozófiait.

Moore csődjét az etikára alkalmazott filozófiai analízis kérdésében később megindokoljuk. Most csak annyit, hogy a fogalmi elemzés megoldatlansága vezette azon későbbi elméletté is váló felfogás irányában, amely az analízis elvévé az elvont azonost tette. *Módszertani síkon tör itt tehát magának utat az általános filozófiai alapokban kimutatott elvont azonos elve.* Moore az analízist nem

valósíthatta meg ismeretelméleti síkon — az analízis tárgyának szubjektivisztikus-metafizikus értelmezése miatt —, pedig ott ezt a módszert még új ismeretek megszerzésére, az érzéki adatoktól való továbbhaladásra szánta. S éppígy nem vezethetett sikerre a tételek filozófiai-tartalmi elemzése sem. És ahol az analízis a tételek, fogalmak kezelésénél csődöt mond, ott nem a módszer bizonyul hibásnak, hanem a fogalom minősül analizálhatatlannak. Ez történik etikájában, ahol a jó centrális fogalma minősül analizálhatatlannak, s ennek alapján válik ez a fogalom jelentést nélkülözővé, s így irrelevánssá a későbbi fejlődésben. Mindig a tudomány tárgya, nem pedig a szemlélet és a módszer a bűnös, így tehát a „forradalmi" változtatást mindig a tárgyon, nem pedig az elméleten kell végrehajtani! Így lesz egy valóságos probléma nemvalóságossá ahhoz, hogy ez a filozófia önmagának, ha fonák módon is, de valóságos-ésszerű álláspontot követelhessen.

Milyen következtetések adódnak a moore-i filozófiai alapok eddigi áttekintése alapján — anélkül természetesen, hogy minden kérdésre kitérnénk s így az etikai problémák tárgyalásánál ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk?

Megvizsgáltuk egyes lényeges vonatkozásokban a klasszikus polgári filozófia irracionalista felbomlasztására adott pozitivista reakciót. Bemutattuk, hogy a polgári filozófia általános defenzívájában kifejezésre jut az elméleti „visszájára fordulás"; mindenekelőtt a leszűkülésben, önkorlátozásban, lényeges problémák kiiktatásában s az elméleti végletek felcserélődésében, az objektíve lényeges problémák lényegtelenné válásában. Ennek általános szemléleti-módszertani kifejeződése a felszín elmélete, a formális elemző módszer, a filozófiai kutatás öncélúsodása, a másról beszélés technikájának kialakulása. A fenomenalizmus számára érdektelenné válik a valóság teljessége és tükröződése a tudományos (természettudományos) elméletekben; számára igazi problémát csak az a már kialakult filozófiai vagy köznapi tételek jelentenek. Mivel a mögöttük rejlő filozófiai kérdésekkel képtelen megbírkózni, állandósul az ingadozás a nem-művelt szkepszis és a dogmatizmus között.

Végbemegy a leszámolás a klasszikus polgári objektivitás-koncepciókkal és dialektikával. Az álobjektívitás ünnepelt tartalmaként feléled a megcáfoltnak hitt pszichologizmus (és e téren, még rejtetten, az empirikus és intuitív evidencia-érzésre történő hivatkozás, az intuitív pszichologizmus). Az érzéki adat elve: az érzéki megismerés semmisége, az érzéki és a racionális megismerés közti szakadék; továbbá az önmagával elvontan azonos, amely — Moore munkásságában a filozófia történetében először — a fogalmi-tartalmi analízis csődje után megtalálja adekvát formáját a formai-nyelvi analízisben.

A századeleji Moore azonban még kifejezetten filozófiai analízisre törekszik, etikai téren is. De általános filozófiai kiindulópontja — a szűk, szubjektivista alapok, a defenzív-szkeptikus alapállás a filozófiai gondolkodás hagyományaival szemben általában, a formalizmus mint szükségszerű önkorlátoltság stb. — elvontan előlegezi az etikára alkalmazott analízis sikertelenségét.

Az általános filozófiai alapok válsága egybefonódik azzal az etikai válsággal, amely a klasszikus polgári etikai koncepciók elértéktelenedését jelzi, s mindkét válságjelenség — az előbbi egy elvontabb, az utóbbi egy konkrétabb síkon — a klasszikus kapitalizmus imperializmusba való átmenetének tudati tükröződése. A következőkben ennek az etikai válságnak pozitivista tudatosodását és konzekvenciáit vizsgáljuk meg.

3. *A modern etikai dekadencia problémái: dezintegrálódás és elembertelenedés*

Körvonalaztuk tehát azokat az általános filozófiai alapokat, amelyekből a modern pozitivista etika fő vonalának fejlődését megindító *Principia Ethica* az eredetét vette. Most térhetünk csak rá annak a kérdésnek megválaszolására, amely kezdettől fogva jelen volt: hogyan lehetséges az elméleti etikai problémák ismeretelméleti megközelítése?

A hagyományos etikai rendszerek gondolati tartalma megközelítésének útja: megállapítani, hogyan tükröződnek a kor gazdasági, társadalmi és ideológiai viszonyai egy meghatározott filozófia, világnézet, prizmáján keresztül. A kapitalizmusért folyó harcot és stabilizációjának folyamatát végigkísérő hasznossági elmélet lényeges eszmei tartalma ökonómiai volt.[15] Marx rámutat, hogy ez az elmélet, korlátolt módon bár, de kifejtette az összes társadalmi viszonyoknak a gazdasági viszonyokkal való összefüggését. Itt tehát ökonómiai tartalmak telnek meg etikaiakkal, és viszont, lévén az egyéni és a közhaszon egybeesőnek tételezve az egyéni és közboldogsággal, azaz az erkölcsi jóval. Nem térünk itt ki a hasznossági elmélet problematikájára. A tárgyalt kérdés vonatkozásában csak az a lényeges, hogy ez a polgári fejlődést végigkísérő fő irányzat, amely már az 1840-es években lényegében kimerítette fejlődési lehetőségeit (Benthamnél már „katekizmus-frázisokká" laposodott — mutat rá Marx), különböző módosításokkal bár, de fennmaradt egészen az imperializmusba való átmenetig. Ekkor — egy sematikus, de lényegileg találó hasonlattal kifejezve — ideológiai reflexeként annak a körülménynek, hogy a monopóliumok megőrzik kifejlődésük és fennállásuk alapjaként a szabadversenyt, megszűnik mint uralkodó és önálló etikai elmélet, megőrződik azonban mint számos lényeges etikai irányzat gyakorlati erkölcstanának tengelye, amelyet ugyanakkor szigorú különválasztottságban tartanak az etika új elméleti magvától. — E körülmény értékelésére még kitérünk.

Az utilitarizmus ilyen jellegű háttérbe szorulásával egyidejűleg megszűnik az imperializmus korabeli uralkodó etikai irányzatok gazdasági-társadalmi orientációja és problematikája, s az ún. ismeretelméleti etikák vonalán az elmélet társadalmi tartalmának és funkciójának feltárása közvetett, ismeretelméleti elemzést igényel.[16]

Az utilitarizmus a korlátlan fejlődésre képes és harmonikusnak hitt szabadverseny szellemében fogant és azt árasztotta. A szabadversenyes kapitalizmus korának lezárulásával megszűnt a polgári viszonyok közvetlen elméleti-

[15] „E hasznossági elmélet tulajdonképpeni tudománya a gazdaságtan; a fiziokratáknál kapta meg igazi tartalmát... a hasznossági viszonynak egészen meghatározott értelme van, tudniillik az, hogy én magamnak azzal használok, hogy mást megrövidítek (l'exploitation de l'homme par l'homme)... Ennek a haszonnak anyagi kifejezője a pénz, minden dolgok, emberek és társadalmi viszonyok értékeinek képviselője..." (Marx—Engels Művei 3. köt. Bp., 1960. 402—403. o.)

[16] Külön kérdés, amellyel nem foglalkozunk, az amerikai etikai irányzatok fejlődése. Kb. az 1920-as évekig az Egyesült Államokban fennmaradt az etikai irányzatok ökonómiai tartalma, s ami ezzel egyértelmű, a klasszikus kapitalista szabad verseny etikai eszményesítése. (Vö. pl. R. B. Perry: The Moral Economy. 1909. és Dewey: Reconstruction in Philosophy. 1920., ahol a klasszikus liberalizmus elvei nyernek megfogalmazást egy aktivista koncepción belül.) Kb. másfél évtized lefolyása lényegileg más utakra terelte az amerikai etika fejlődését is. Jelentős hatást játszott ebben az európai neopozitivizmus, az emotivizmus és a nyelvi analízis elterjedése, amely itt is uralkodóvá vált.

etikai áttételének lehetősége, szűkebb értelemben: az etikai kategóriák közvetlen ökonómiai alapon való kidolgozása. A kérdés részletesebb elemzésénél meglátjuk, mint merült fel a XIX. század vége felé az uralkodó osztályok teoretikusaiban (méghozzá nem a romantikus antikapitalizmus álláspontján) az a felismerés, hogy egyéni és közérdek, egyéni és közboldogság egységének feltételezése racionális úton lehetetlen. Moore pedig — mint ez egy mellékesen elejtett félmondatából kiderül — már világosan tudja, hogy ez az egység nem létezik.

A polgári gazdasági-társadalmi viszonyok és velük összefonódott, általuk meghatározott erkölcsösség problémái közvetlen elméleti etikai áttétele lehetőségének megszűnése kiindulópontot nyújt az imperializmusra való átmenettel kialakuló etikai válság pozitivista tudatosításának értékeléséhez.

Megindul a polgári etika önkritikájának s ezzel együtt az új utak keresésének szakasza.

A francia pozitivizmus fejlődésében az etika válságának néhány okáról szó esett, szemben az angoléval, ahol az új út már csak mint eredmény jelentkezik az etika tárgyának nagyarányú leszűkülésében, az etikai terminusok jelentése kérdésének előtérbe kerülésében. Ez az etika csak azt az ismeretelméleti válságot sejteti — pontosabban: e válság túlhaladásának látszatát —, amellyel az ismeretelméleti alapok vizsgálata keretében már foglalkoztunk. S az etika elméleti alapjainak mélyebb válságát éppen az ismeretelméleti, mégpedig főként az ítéletek formális elemzésére koncentráló érdeklődés van hivatva leplezni.

Ahol pedig a válságról szó esik, tehát a fejlődés francia vonalán, ott tagadhatatlanul kiderül a francia filozófiának még pozitivista formájában is magasabb fokú elméleti igénye, érdeklődése, a francia filozófiának Marx által is kiemelt univerzálitása (az angoléval szemben). Persze, meglátjuk, hogy e válságnak csak olyan tényeit deklarálják, amelyek amúgyis szembeszökőek, s ugyanakkor — a pozitivizmusban kifejeződő polgári elméleti érdekvédelem talaján — tudomást sem vesznek a lényegi okokról és konzekvenciákról. De az angol pozitivizmus rendíthetetlen közömbösségével, „elmélyült" felszínességével szemben itt mégis elméleti problémákat tárgyalnak.

A századforduló körül jelent meg Lévy-Bruhl műve — La morale et la science des moeurs (Párizs, 1913., a továbbiakban az V. kiadásból idézünk) —, amely rámutatott az addigi elméleti etikák hatástalanságára és tudománytalanságára, s az erkölcs tudományának kidolgozandó területét az erkölcsszociológiában, az erkölcsi tényeket leíró elméletben jelölte meg. Lévy-Bruhl a programját mint a comte-i antimetafizikus törekvések végrehajtását értékeli, mint e törekvések megvalósítóját az erkölcsről szóló elmélet terén. A comte-i program értelmében végre az etikát is meg kell szabadítani a „metamoráloknak" nevezett meddő metafizikai konstrukcióktól. (A francia körülmények közepette ennek az antimetafizikus fellépésnek kettős funkciója volt. Egyrészt valóban szembenállást jelentett az uralkodó idealista-metafizikus, vallási-irracionalista szemléletmóddal és elméleti alapokkal, és ennyiben pozitív funkciót töltött be, utat törve a polgári erkölcsszociológiai vizsgálódásoknak, a tudományos egzaktság követelményének. Másrészt azonban, az általános pozitivista program keretén belül, a sajátosan elméleti etikai problémákat, antidialektikus és szubjektivista alapon, mint „metafizikai" álkérdésfeltevéseket vetette el. Itt, mivel a kérdést a polgári etika általános válságának aspektusában érintjük, a pozitív mozzanatoktól eltekintünk. Ez annál is inkább jogosult, mert az angol pozitivista etika fejlődésében, ahol Moore a pozitiviz-

must az intuitivizmussal egyesítette, ez a pozitív vonatkozás nem játszott szerepet.)

Lévy-Bruhl az etika válságát a normatív oldalon keresztül közelíti meg; mindenekelőtt az addigi etikák normativitásának jogosultságát cáfolja, hiszen ezek a normák feleslegesek és meddőek, semmiféle hatást nem gyakorolnak az erkölcs fejlődésre. Tétele, hogy ott, ahol egy etika, áthágva teoretikus-megismerő funkcióját, törvényhozóvá válik, irreális célkitűzés vezeti. Ugyanakkor maga az elméleti etika egésze sem tudományos, hiszen tárgyát, az erkölcsöt sem ismeri még. Az etika elméleti és normatív oldala teljesen független egymástól, tehát nemcsak az elméletben kifejezett normák és a valóságban gyakoroltak közt nincs kapcsolat, hanem az etikán belül is szakadék áll fenn az elméleti és a normatív oldal között. Példa erre a többi közt az a Sidgwick (Sidgwick az angol etikai fejlődés késői klasszikus kapitalista korának Moore előtti legkiemelkedőbb angol képviselője) által is feltárt körülmény, hogy ugyanazok az etikai elméletek, amelyek az elmélet kérdéseiben a legkiélezettebb vitákban állnak egymással, a gyakorlati erkölcs terén elfoglalandó álláspontban megegyeznek — ezzel bizonyítva, hogy *ugyanannak* a gyakorlati erkölcstannak alkotják ellentétes, vitában álló és éppen ezért gyanús „teoretikus" felépítményét. (Uo. 35—37. o.) Kiindulva tehát a normativitás meddőségéből, Lévy-Bruhl az egész addigi etikai hagyományt felszámolandónak és helyettesítendőnek véli az erkölcsszociológiával, azaz a pozitivista szociológia Durkheim által megalapozott módszerének az erkölcsi élet jelenségeire történő alkalmazásával.[17]

Kezdjük a normativitás kérdésével. Azon túlmenően, hogy Lévy-Bruhl a stabilizálódott polgári rend erkölcsi normái etikai kanonizálásának feleslegességét felismeri — ezt a részjelenséget általános törvénnyé is emeli. Ebben igaza is van és nincs is. Igaza van, mert még forradalmi korszakokban is (pl. a nagy francia forradalomban), amikor a forradalmi osztályok, rétegek teoretikusai által kidolgozott, ökonómiai-politikai tartalmú normarendszer kifejezett ösztönző-mozgósító hatást gyakorolt, éppen azon hamis tudat következtében, amely e normákban is testet öltött, realitás keveredett irrealitással, a normák megvalósíthatatlan túlfeszítettsége az ökonómiai alapok, a társadalmi mozgalom tartalmának és fejlődési irányának hamis értelmezéséből fakadt. — Ugyanakkor e túlfeszítettség megfelelő kifejezése volt magának a forradalmi mozgalom objektív túlfeszítettségének, annak, hogy a polgári társadalom megteremtése csak plebejus eszközökkel mehetett végbe.

De más kérdés a forradalmi és más a stabilizált polgári rend normáinak kérdése. Ez utóbbi esetében a döntő az a folyamat, hogy a tőke- és munkaviszonyok állandó újrateremtődése során egyben újrateremtődnek e társadalom polgári szemléletének „közkeletű gondolkodási formái" is. (Marx). A stabilizálódott polgári rend talaján az együttélés erkölcsi normái — az esetek átlagát tekintve, különösen akkor, amikor a rend stabilitásának tudata is általánosan elterjedt — megrögződtek, mély gyökereket eresztettek még az elnyomottak tudatában is, természetesen leszámítva a forradalmi elemeket. („A tőkés termelés előrehaladásával kifejlődik egy olyan munkásosztály, amely nevelés, hagyomány, szokás alapján ennek a termelési módnak a követelményeit magától értetődő természeti törvényeknek ismeri el." Marx: A tőke I. köt. Szik-

[17] Megjegyzendő, hogy Lévy-Bruhl nem zárja ki teljesen egy később kialakítandó elméleti etika lehetőségét, habár ennek problematikáját, hatáskörét nem is érinti.

ra, 1955. 682. o.) Ez a megrögződés persze a tőkés propagandagépezet tudatos tevékenységét is feltételezi, de tagadhatatlan, hogy a kapitalizmus erkölcsi felépítményének hatásos és állandó támogatója az a gondolattalan spontaneitás, amellyel a legkülönfélébb részmunkákhoz kötött egyének a tőkés gazdasági struktúra meghatározottságai következtében az összfolyamat áttekintését lehetetlenné tevő mindennapi tevékenységüket végzik.

A polgári társadalom erkölcsének polgári kritikai szemlélete eleve a spontaneitás olyan áttörését feltételezi, olyan teoretikus vagy művészi tudatosságot, amelynek alapmotívuma a polgári társadalom egyes hősi korszakai politikai és erkölcsi normáinak konfrontálása a megvalósult erkölcsösséggel. Ilyen szemlélet alapján már a klasszikus kapitalizmus virágkorában felismerték a szükségszerű ellentmondást és kölcsönös feltételezettséget a korlátolt-középszerű emberi ideált eszményítő normák és az érvényesülést egyedül lehetővé tevő önteremtette gátlástalanság iratlanul gyakorolt normái között.

De a klasszikus kapitalizmusban ezek a hangok elszigeteltek maradtak. Adekvát etikai kifejezője ennek a korszaknak az a Bentham volt, aki nyárspolgári „éleselméjűséggel" felismerte a fennálló — és nála még eszményített — erkölcsösségen túlmutató elméleti etikai szinten kidolgozott normák feleslegességét, s éppígy a fennállótól önmagát megkülönböztető szubjektív erkölcsiség, a moralitás felesleges-veszélyes voltát is. A tevékenységek motívumát minden erkölcsi minőséget nélkülöző puszta tudatállapotnak fogta fel, s csak a tett közvetlen irányát meghatározó intenciót tartotta fontosnak. (E szerint a „miért?" kérdése érdektelen, csak a „mit?" kérdésnek van jelentősége.) Továbbá azzal, hogy az élvezet-boldogság keresését jelölte ki az emberi tevékenység egyszerre természetes, spontán és erkölcsileg pozitív tendenciájának, minden boldogságtörekvést, erkölcsi indítékaitól függetlenül, egyaránt jogosultnak, erkölcsösnek deklarált. Végül pedig, a moralitás szerepe háttérbe szorításának megfelelően, a külső szankciókra helyezte a hangsúlyt: a közvéleményre, de mindenekelőtt a jogra és a vallásra.

Az a spontaneitás, az az alkalmazkodás a fennállóhoz s közömbösség az egyéni erkölcsi autonómiával és a kidolgozott egyéni erkölcsi arculattal szemben stb., amely pregnánsan jelentkezett ebben a késői utilitarizmusban, megfelelt a stabilizálódott polgári rend követelményeinek. Maga a tőkés gyakorlat, a konkurrenciában való fennmaradás szükségessége követelte meg a tevékenységek sajátos erkölcsi indítékai, mozzanatai iránti közömbösséget, tette irrelevánssá az egyéni erkölcsi értékítéleteket és szükségessé az alkalmazkodást a gyakorlat megszabta, generációkról generációkra öröklődő cselekvési sémákhoz. Helyesen mutat rá arra pl. Dewey, hogy Bentham és általában a késői utilitarizmus elméletében a moralitás belső „legyen"-jéről fokozatosan áttevődött a hangsúly a szokáserkölcs „muszáj"-ára. Hasonló mozzanatot emelnek ki a mai szociológusok is: „Az angol és francia forradalmat követő szabadversenyes kapitalizmus strukturális típusa különösen kedvezett az imperatív-erkölcsnek, egészen a XX. század elejéig." (Traité de Sociologie, publié sous la direction de G. Gurvitch. Presses Universitaires de France, Párizs, II. köt. 151. o.)

Ahogyan a polgári társadalom a gyakorlatban veti alá a moralitást az erkölcsösségnek s az egész erkölcsöt a jognak, úgy ásta alá a késői utilitarizmus elméleti síkon a moralitás szerepét az — elsődlegesen funkcionáló szankcióként elképzelt — erkölcsösséggel szemben, s úgy korlátozta az egész erkölcsi szféra önállóságát a jogéval szemben.

A késői utilitarizmus lényeges tartalma: a legtöbb ember legnagyobb boldogságának elve. Abban a mértékben, ahogy az ezen elv realizálódásába vetett hit kezdett megrendülni a polgári fejlődés fővonalán, úgy vált lehetetlenné az etikai problémák egész benthami rendszere mint a kapitalista erkölcsösség közvetlen és didaktikus célzatú áttétele. Abban a mértékben tudatosult, hogy nincs is szükség a kapitalista erkölcsösségnek ilyen ábrázolására, hogy fel kell szabadítani az etikát a gyakorlati erkölcsösség egész ballasztjától, amely óhatatlanul teoretikusan tarthatatlan pozíciókat kényszerít rá az etikusra.

Az etikának az erkölcsösségtől való ez a függetlenedése tehát a klasszikus kapitalista erkölcsi eszmények elértéktelenedéséből veszi eredetét (párhuzamosan a modern élet erkölcsi problémái racionális általánosításának lehetetlenségével, illetve feleslegességének tudatával), de éppígy a modern pozitivizmusnak abból az elméleti képtelenségéből is, hogy az elméleti etikai problémákkal megbírkózzék.

Nézzük előbb az eszmények elméleti elértéktelenedésének kérdését. Moore — és hasonlóan hozzá a polgári etika szükséges önvédelmét már a századforduló körül tudatosító néhány más etikus — világosan felismerte a benthami elv tarthatatlanságát.

A benthami elv filozófiai visszautasítása egy korszakváltás lényeges ideológiai jelzője volt; angol viszonylatban a viktoriánus kor, a klasszikus angol liberalizmus felbomlása nyert benne kifejeződést. G. D. H. Cole és R. Postgate a századfordulóra, ezen belül az 1900—1909 közti évekre helyezik annak a „csendes bizonyosságnak" mély megrázkódtatását és lassú elhalását, amelynek tartalmát az a meggyőződés alkotta, hogy a társadalom összes erőinek együttműködése állandóan gazdagabbá és erősebbé teszi a közösséget. (Vö. Cole és Postgate: The British Common People. Great Britain, 1961. 452. o.)

Moore ideológiai fogékonysága-érzékenysége tehát tagadhatatlanul megnyilvánult abban, hogy a társadalmi pszichológiában az idő tájt jelentkező kiábrándulási hangulatot etikai síkon általánosítani tudta.[18]

Tehát az utilitarizmusnak „pusztán" elméleti értékét ássák alá, tarthatatlannak minősülő filozófiai pozícióit, maga a legnagyobb boldogság elv azonban változatlanul fennmarad olyan gyakorlati erkölcsi alapelvként, amely

[18] Az elértéktelenedett liberális eszmények azonban minden elméleti kritika ellenére és mellett tovább tenyésznek a monopoltőkés politika egyik elengedhetetlen, a társadalmi pszichikumot formáló tényezője stb. gyanánt ma éppúgy, mint a századforduló körül. Ezeknek az eszméknek elméleti devalválása és ugyanakkor gyakorlati megőrződése az imperializmus korának lényeges elméleti-etikai, illetve gyakorlati-erkölcsi tendenciája. A konkrét történelmi szituációktól függően, azonban, amikor az imperializmus agresszív arculata elleplezésre szorul, ellentendenciaként megvalósul a liberalizmus, a hazug-képmutató elméleti felmagasztalás.

Ugyanakkor az utilitarizmus gyakorlati jelentőségét még azok az etikusok is elismerték, akik különben szemben álltak a filozófiai alapjaival, pl. T. H. Green angol idealista etikus: „A filozófiának az a formája, amely a modern világban a legnyilvánvalóbb szolgálatokat tette (mert a leghatározottabban deklarálta) az egyéni vagy osztálykülönbségek nélkül értelmezett összemberi érdeknek, mint annak a célnak, amelyre vonatkoztatva végső fokon megméretnek az engedelmességgel kapcsolatos kötelességek. Pártatlanság és az emberi jólétre való hivatkozás — ezt a nagy feladatot kellett az utilitarizmusnak teljesítenie." (Id.: Dewey—Tufts: Ethics. 287—288. o.) — Gurvitch pedig az utilitariz. mus hatásával kapcsolatban jegyzi meg, hogy „. . . .Angliában és Amerikában, egészen a mi korunkig, a finalista-utilitarista erkölcs hagyta a legfeltűnőbb nyomokat". (Traité de Sociologie. 149. o.)

— éppen mert gyakorlati jellegű — a tevékenység „természetesnek" tekintett vezérlő maximájaként nem szorul különösebb filozófiai bizonyításra. Ezzel azonban az elméleti etika lemondott a kapitalista viszonyok közvetlen tükrözéséről.

Az etikának ez az eltávolodása a gyakorolt erkölcsösségtől egyszerre fejezte ki az uralkodó polgári erkölcs szilárdságát és lényegi gyengeségét.

Ereje az, hogy fennmaradását a tőkés gyakorlat közvetlenül maga garantálja, hogy fenntartásához nem szorul elméleti síkon való támogatásra. Persze, ez úgy is értendő, hogy az utilitarizmus ebben az időszakban már részévé vált nemzedékek átöröklődő érzelmi és gondolati anyagának, s hogy abban a mértékben, ahogyan kiszorul az elméleti etika területéről a reflektálatlan „józan ész" területére — a társadalmi ideológia szférájából a társadalmi pszichológia színvonalára —, propagálását a tőkés propagandaszervezetek ezrei veszik át.[19]

A kapitalizmus erkölcsi gyengesége ugyanakkor abban nyilvánult meg, hogy történetileg lejárt az ideje a tőkés viszonyok utilitarista prizmán keresztül történő — és elméletileg-filozófiailag megvédhető — tükrözésének.

A polgári etika pozitivista önkritikájára jellemző, hogy természetszerűen eltünteti az összefüggést a társadalmi viszonyok és erkölcsi tartalmaik átalakulása, valamint ezek elméleti-etikai tükröződése között. Így az etikai „hibák" önállósulnak és szuverénekké válnak, ezért is vetheti fel Lévy-Bruhl a kérdést: hogyan lehetséges, hogy az etika ilyen szembetűnő elméleti önellentmondásait mindeddig nem vették észre? — Holott ugyanaz a társadalmi fejlődés, amely haszontalanná és feleslegessé tette a régi értelemben vett elméleti etikát, tudatosította közvetve a polgári gyakorlat önvédelmének természetes talaján álló teoretikusokban hogy az etikát fel kell szabadítani a gyakorlati erkölcsösség ballasztjától s hogy olyan mozgásteret kell teremteni számára, amely eleve elhatárolja a gyakorlat problémáitól.

Éppen azért kerül a normatív oldal kritikája az előtérbe, mert az etikának ez a pregnánsan társadalmi funkciót kifejező aspektusa vált a legszembetűnőbben filozófián-kívülivé. Az etika azon új orientációjában, amely kivetette magából ezt a társadalmi funkciót és szélesebb értelemben a gyakorlattal való kapcsolatot általában, a valóságos viszonyoknak az etikumra gyakorolt bomlasztó hatása nyert filozófiai tükröződést. Az elméleti és a gyakorlati érdeknek az etikán belüli ez a meghasonlottsága a „profán hétköznapok" erkölcsi tartalmának polgári alapon való általánosíthatatlanságát jelzi, s ezt a folyamatot csak pozitivista elméleti felszínesség tüntetheti fel a — nem-teoretikus jellegű szférák zavaró tényezőitől mentes — „tiszta elméleti érdek" „kidolgozásának".

Az elméleti érdek megkülönböztetésének szükségessége fordította Lévy-Bruhl figyelmét az ókori szkepszist kezdeményező új akadémia képviselőjére, Karneadeszra. Karneadesz az etikán belül lényegbevágó különbséget tett a teoretikus és a gyakorlati szféra között: teoretikusan nincs kritériuma az igaz-

[19] Az elméleti etika perifériáin azonban továbbfejlődik, de jelentős változásokkal. T. E. Hill idézi A. Woods véleményét az utilitarizmus modern változatáról: „Eszerint ez a variáns még kevésbé tudja megvédeni az egyén jogait, mint a klasszikus utilitarizmus. Mert míg Bentham elve . . . ‚a legtöbb ember legnagyobb boldogságának elve volt, addig a jelenkori hedonizmusé . . .' a legnagyobb boldogság elve, függetlenül a benne részesedők számától". (T. T. Hill: Contemporary Ethical Theories. New York, 1950. — A. Woods cikke: The International Journal of Ethics. Vol. XXXV. 1924—5.)

nak, tehát fel kell függesztenünk az ítéletet. Mindennapi életünkben azonban nem várhatunk az elméleti igazság „eljövetelére", s tőle függetlenül, ha nem is a bizonyosság, de a valószínűség talaján cselekednünk kell. Az elméleti és a gyakorlati érdek hasonló kettősségek deklarálására kényszerül ez az új pozitivista etika is, felszabadítván ezzel egyben magát és elméletét a társadalmi-gyakorlati orientáció egyre bonyolultabbá váló, fokozott felelősséget igénylő problematikájától. De ennek ára: elméletének tudatos valóságtalanítása, és az elméleti érdek elvitatása a valóságos viszonyoktól.

Eközben ugyanaz a társadalmi fejlődés, amely a gyakorlati erkölcsösséget kivonta az etika hatásköréből, a polgári filozófiai hanyatlás relatív önmozgásán keresztül az elméleti etikán belül is a megoldatlan problémák tömegét vetette fel. Más szóval: *egy és ugyanazon folyamat két aspektusa* nyílvánult meg abban, hogy *megszűnt az etika orientációja a valóság irányában s hogy ugyanakkor fokozódóan elsorvadnak a filozófiai eszközök e kérdések elméleti igényű megoldására.*

Az etika általános problémái szintjén megoldhatatlan, tehát félretolandó kérdésként kezdik kezelni a norma és az érték problémáját. Ezeket nemcsak azért vetik ki az etikából, mert tartalmi kérdéseikben a teoretikus állásfoglalása feleslegesnek és értelmetlennek minősül — hanem azért is, mert elvileg sem tárgyalhatók „a tudomány "színvonalán. Történetileg tehát megindul a modern pozitivista etika kettős-egységesen meghatározott *dezintegrálódása.* A etika most már nemcsak az erkölcsösségtől határolja el magát, hanem legsajátabb-elméletibb területeiről is. S így az elmélet említett valóságtalanítása az etika öncélúsodása előjátékának tekinthető.

Az öncélúsodás felé tartó fejlődésben nagy szerepet játszott az antropológiai emberkoncepció tarthatatlansága. Az osztályellentétek kiéleződése, de éppígy a pozitivista szociológia számos eredménye (a XX. század első évtizedeiben különösen Durkheim, Westermarck, Sumner, Hobhouse munkásságáról van szó) diszkreditálta ezt a korábbi etikai kérdésfeltevések alapját képező fogalmat. Így Lévy-Bruhl pl. rámutat, mennyire kritikátlanul kezelték mindeddig a hagyományos etika posztulátumait, az emberi természet változatlan azonosságáról és az erkölcsi tudat tartalmai harmonikus voltáról szóló elveket. Az angol pozitivista etika fejlődésében ez a kritika rejtettebb: nem az antropológiai ember ellen, hanem az erre az emberképzetre szabott etikák általános filozófiai alapjai ellen irányul. A lényeg azonban ugyanaz: az antropologizálás kritikája során végbement a modern pozitivista etika *dezantropologizálódása* és *elembertelenedése.*

A dezantropologizálás és az elembertelenedés: megkülönböztetendő mozzanatok egy egységen belül. Az ember a pozitivista etikából ugyanis az antropológiai emberkoncepció fogyatékosságainak felmutatásán keresztül tűnik el. (Az antropológiai emberkoncepció tarthatatlanságának felismerése jelentős szerepet játszott pl. a modern egzisztencialista etika problematikájának körvonalazásában (Sartre).) Ezért beszélhetünk itt a polgári etika önkritikájáról, amelyben azonban az elvontan helyes-jogosult meglátások egy jobboldali kritika, pontosabban egy reakciósabb fejlődés kiindulópontjává váltak. A — jogosult — önkritikának ez a mozzanata különbözteti meg a későpolgári etika elembertelenítő tendenciáját pl. a dekadens művészeti és esztétikai törekvések hasonló folyamatától, ahol a kritika közvetlenebbül irányult a művészi ábrázolás *emberi tartalma ellen.*

Az antropológiai ember fikciója végrehajtotta történetileg meghatározott feladatát, megszűnt az e fikció fenntartásához fűződő érdek és egyben a lehe-

tőség is. Ezzel azonban kihúzták az egységes elméleti talajt a polgári etika elemei alól, széttörték az etikai aspektusok mindaddig egységesítő keretét.

Először a normativitást utasítják ki az etikából — ennek egyik távolabbi következménye, hogy — az emóciós etikai irányzat fejlődése során, Stevensonnal — az etikai normativitás elveszíti megkülönböztető sajátosságát a propagandától: a neopozitivista etikában közhellyé is válik: a normativitás egyenlő a morálprédikációval, amely a nem-tudományos igényű moralisták feladatává válik. Ennek a tendenciának a Moore etikájában jelentkező egyik átmeneti fázisa: a normatív mozzanatokat az elméleti etikától elvileg különválasztott gyakorlati erkölcstan szférájába utalja át.

Azután az értékelés szakad le az etika gerincéről, válik tudományosan megmagyarázhatatlanná — legfejlettebb fokon szintén a neopozitivista etikában. Ugyanitt eltűnnek az alapvető értékkategóriák (jó—rossz); tartalmaik megmagyarázhatatlansága révén annyira szubjektivizálódnak, hogy a racionálisan megindokolhatatlan egyéni emóciók puszta jelzőivé válnak.

De láttuk, hogy ez a látszatra tisztán filozófiai jellegűnek tűnő harc, amely a klasszikus polgári etika tartópillére, az antropológiai emberkoncepció és az etika különböző oldalai ellen folyik, és amelyből látszatra egyedül következik ez a dezintegrálódás, ill. ugyanakkor egybeesik az etika ezen tartalmainak devalorizálódásával, kidolgozásuk feleslegessé és lehetetlenné válásával. Utaltunk erre már a normativitás és a moralitás vonatkozásában s maguknak az értékkategóriáknak viszonylatában is. (Felszínre került a klasszikus polgári értékkategóriák alkalmazhatatlansága, használhatatlan akadémizmusa; az a körülmény, hogy a szerintük való életmód a századfordulón s a XX. század zaklatott első évtizedeiben már megvalósíthatatlan; hogy ezek a kategóriák csak a rossz értelemben vett széplelkek desztillált, hermetikusan elzárt kisvilágában tarthatók fenn.)

A pozitivista etika fejlődésének ezek az alapvető tendenciái tehát *egyszerre* fakadtak a társadalmi viszonyok, közvetlenebbül pedig az általuk meghatározott erkölcsösség alakulásából és a pozitivista filozófia belső követelményeiből. A végső meghatározó ok természetszerűen az imperializmusba átnövő kapitalizmus társadalmi viszonyainak függetlenedése a saját maga által kitermelt ideológiai felépítmény-elemtől, a klasszikus polgári etikától. A polgári etikus valójában akkor realizálja osztályának érdekét, ha a valóság és eszmék divergálásában az eszméket „hibáztatja", illetve, ha ezt a divergálást hallgatólagosan tudomásul véve egyben elfogadja azt a körülményt, hogy éppúgy nincs valóságos igény az erkölcsi-etikai mozgósításra, mint az erkölcsösség alaptényeinek etikai általánosítására. Hiszen az etika *valóságban* szűnt meg társadalmi diszciplína lenni, még mielőtt az etikában az a fordulat végbement volna a pozitivista filozófia látszólag immanens mozgása eredményeképpen.

Így értelmezendő a dezintegrálódást megindító és ugyanakkor e szétesés folyamán mint eredmény kibontakozó elembertelenedés. Szükségszerűen hamis tudattal megy végbe ennek az eredménynek kialakítása; miközben az etikusok azon fáradoznak, hogy diszciplínájukból eltűntessenek minden tőle idegen — „metafizikai" vagy „természetinek" nevezett — tartalmat, úgy válik: végre létrehozzák az első következetesen önmagában megálló és tudományos etikát. Moore a *Principia Ethicájával* tulajdonképpen prolegomenát szándékozott írni minden olyan jövőbeni etikához, amely igényt tart a tudományosságra. Minél következetesebben megy tehát végbe az etika megtisztítása a nem-tudományos alapokon nyugvó és polgári talajon is bírálható tartalmaktól,

annál konzekvensebben valósul meg a szakítás a klasszikus etika hagyományos problémakörével, mindazzal, amit valaha is etikai tartalomnak neveztek.

A francia pozitivizmus mint „metamorált" vetette el a hagyományos etikai elméleteket, mint az erkölcsi elveknek, fogalmaknak a gyakorlati élettől független, se tőle nem befolyásolt, se rá vissza nem ható spekulatív építményét; Moore mint „naturalista hibát" elkövető teóriákat utasította vissza ugyanezeket az elméleteket; a lényeg azonban ugyanaz: megtették azt a döntő lépést az etika kiüresítésének irányában, amely kiüresedettség talaján a későbbiekben majd kialakulnak „metaetikák". Ezek a „metaetikák" az etika tartalmi problematikája megszűnésének köszönik eredetüket; túl vannak nemcsak a gyakorolt erkölcsösség, hanem minden általános szintű, átfogó jellegű etikai problematikán, mint a Moore-tól kiinduló fejlődés e jelentős végpontját képviselő R. M. Hare megfogalmazza: „az etika, ahogyan én felfogom, az erkölcs nyelvének logikai tanulmányozása". (The language of morals. Oxford, 1962. V. o.)

A filozófia az etika tárgyát, tartalmait értintetlenül hagyja — ez válik a nyelvi analízis programjává és gyakorlatává. Az a folyamat, amelynek kezdete a valóságos viszonyok ateoretikus jellegének hangoztatása s az a törekvés volt, hogy kialakítsák az etika valóban tudományos státusát, oda jutott, hogy az önmagára koncentráló elméleti érdek tisztán öncélúvá válik. Addig hántották le az etika ún. idegen (természeti-metafizikai), jelentéssel nem bíró aspektusait, amíg a fogalmaknak pusztán csak a nyelvi héjuk maradt meg — s kialakult az az egyedül tudományosnak tartott álláspont, amelyet E. Gellner helyesen nevez „impresszionista lexikográfiának".

Eljutottak ahhoz a ponthoz, ahol az elmélet nemcsak a gyakorlat konzekvenciáitól válik mentessé (ez volt sokat emlegetett mottója Ayer szubjektív-szkeptikus etikai nézeteinek, hogy magát a szubjektív frivolitás vádjától felmentse) — hanem mentes minden elméleti következménytől is. Az egyre függetlenedő elméleti érdek végül önmaga ellen fordul, önmagát falja fel.

A nyelvi analízissel kialakul az ideológiai komfort csúcspontja: a konzekvens „scientista" igénnyel kiépített, hermetikusan elzárt szféra. A teoretikus érdekkel nem bíró valóság és a valóságtalanított elmélet koncepciója — most a teoretikus emberi magatartás vonatkozásában vizsgálva — a jogosult és rendíthetetlen közömbösség minden társadalmi problémával szemben. Ez a magatartás azonban objektíve frivol; Barrows Dunham, e fejlődés ayeri szakaszáról szólva megemlíti, hogy az etikai értékítéletek szubjektivitásának gondolatát a német fasizmus előretörésének idején dolgozták ki, akkor, amikor pedig nagy szükség lett volna klasszikus polgári erkölcsi értékek etikai alátámasztására. Igaz, hogy először vált a polgári etikus elméleti tevékenysége feleslegessé a kapitalista társadalom mindennapjai vonatkozásában, s csak ezután épült ki a gyakorlat érdektelenségét hirdető elmélet. Továbbá, a szabadulási törekvés a kapitalista társadalom valóban lényeges erkölcsi problémáitól egybefonódott náluk a tényleges morálprédikációktól és nyílt apológiától való szabadulási törekvésekkel, az erkölcsi problémák azon kommersz kezelési módjának visszautasításával, ahogyan ez nap mint nap megvalósult a tőkés propagandagépezet ezer és ezer szelepén keresztül. De akik e veszélyes kör határait nem lépték túl, gyakorlatilag a könnyebb ellenállás vonalán mozogtak, hallgatólagosan elfogadva és elméletileg kiépítve az etika társadalomtól való függetlenségének elvét, az ideológusnak a valóságos társadalmi-erkölcsi állapotokkal szembeni jogosult felelőtlensége, szenvtelensége, közömbössége elvét — ezzel

munkásságuk természetes alapjául elfogadva a fennállót, megvalósítva új, pozitivista apologetikáját: az *elhallgatás, a másról beszélés technikáját*, ami éppen egyik lényeges tartalma a minden társadalmi problémát önmagából kivetett tiszta-scientikus etikának.

A kapitalista társadalom etikumellenességének a pozitivista filozófia közvetítésével történő ábrázolása szabad elméleti önmozgásnak tűnik. Ideológiai megnyilvánulása ez a kapitalizmusban mint természetes elemében mozgó átlagember társadalmi pszichológiájának (amely azonban itt mint a teoretikus elméleti elidegenedése jelentkezik), hiszen ott, ahol az átlagemberek a legszabadabbnak-legönállóbbnak hiszik magukat, valójában a leginkább alávetettek idegen tényezők, hatalmak uralmának; társadalmi hatalmuk eldologiasodott elemeinek szabad mozgását szabad emberi mozgásuknak vélve. Mert éppen ott, ahol a kapitalista gyakorlattól és általában minden érdektől a legeltávolodottabbnak, tehát tisztán tudományosnak tűnik a teoretikus munkája — legakadémikusabb-szubtilisebbnek tűnő formájában az angolszász nyelvi analízis irányzatában —, ott reprodukálódik sajátosan a kapitalizmusban uralkodó eldologiasodás: nem az emberek egymás közti viszonyait elemzik, hanem — szavak, kifejezések, ítéletek egymáshoz való viszonyát, „viselkedését".

A filozófus gyakorlati elidegenedése a kor lényeges problémáitól és ugyanakkor az elméleti elidegenedés „kidolgozása" a filozófiában: a dekadens emberi magatartás és a dekadens elméleti állásfoglalás egysége.

S nemcsak etikai, hanem művészi-esztétikai vonatkozásban is. Itt is az a felfogás tört magának utat, hogy az emberi viszonyok tárgyiak-idegenek a művészethez viszonyítva, amelynek pedig a lényege szerint tisztának kellene lennie ettől a tárgyiságtól. Az emberi viszonyok ábrázolásának követelményét önmagából kivetett művészet vonzási centrumát magában a művészetben jelölték ki. A művészetek síkján az idegen tárgyiságtól való megszabadulás a fő tendenciáját, sőt fő szakaszainak tartalmi mozzanatait tekintve is egybeesett a polgári pozitivista etikának a törekvésével, hogy önmagát a „metafizikától" felszabadítsa. Mindkét folyamatban végbement a klasszikus tükrözési elmélet elvetése. Ám a tárgyiságtól és a metafizikától való megszabadulás az etika és a művészi ábrázolás felbomlásához vezetett. Az önmagát felszabadító tárgytalan-jelentéstelen etika és művészet végső fokon a kapitalista társadalmi viszonyok adekvát — mert az elidegenedést megjelenítő — tükröződésének válfajait alakította ki.[20]

Ha most összefoglaljuk a modern pozitivista etika útját, akkor a következő meghatározottságok adódnak: a dezintegrálódás folyamata, az etika hagyományos problematikájának felbomlasztása, elvetése, a szubjektivizmussal való leszámolás a „metafizikus-természeti" elemek elvetése címén; elvetik a régi antropológiai-emberi tartalmakat, s ezzel együtt elembertelenedik az elméleti etika, elveszíti társadalmi-emberi tartalmait. Eljut ahhoz a ponthoz, ahol a minden valóságos mozzanattól megtisztított kategóriáinak objektív jelentést akar tulajdonítani (a minden vonatkozástól megtisztított jó és rossz fogalmának objektív jelentése — ez a lényeges tartalma Moore etikájának). De a tiszta fogalmak ezen álobjektív jelentésének fenntartása csak tűnő pilla-

[20] Ezeknek az összefüggéseknek részletes s így alapos kifejtése túlhaladná e tanulmány kereteit, s önálló esztétikai kutatásokat igényelne. Szükségszerű azonban az összefüggéseknek legalábbis felmutatása, márcsak annak jelzésére is, hogy a polgári etikának ez az útja szerves része az imperializmus korabeli dekadens áramlatoknak.

nat lehet. Ez után elkerülhetetlen a konzekvencia: ha nincs racionálisan kifejthető jelentés, akkor az értékelés pusztán egyéni ízlés kérdése. A kiüresedettség talaján megvalósul a pillanat vélt objektivitásának átcsapása a bevallott szubjektivizmusba. Az a követelés tehát, hogy az etikát szabadítsák fel minden tőle idegen „természeti", „metafizikai" tartalomtól, oda vezet, hogy az etika megszűnik társadalmi diszciplína lenni, s az így megtisztított — tárgytalanná vált — etika idegen törvényeknek rendelődik alá: a nyelvészethez csapódik, a nyelvi elemzés tőle idegen formalizmusát vállalja. Az etika tisztasága így végső fokon átcsap egy idegen tárgyiság törvényeinek vállalásába, szakítva mindazzal a tartalommal, amely az egész etika története során sajátosan etikai volt. Az önmagát konzekvensen megtisztított etika többé nem etika.

A csak önmagának formális meghatározottságaira koncentráló elmélet — a „l'éthique pour l'éthique" — a konzekvensen végigvitt eszteticizmusnak megfelelő jelenség; a filozófiai és művészi dekadencia közt lényegi összefüggések állnak fenn.

Sedlmayr, a modernista művészeti fejlődés polgári kritikusa az egyes művészeti ágakon belül is kimutatta a tiszta művészeti törekvések művészetellenes lényegét. (H. Sedlmayr: Die Revolution der modernen Kunst, és: Verlust der Mitte. Salzburg, 1951.) (Helyesnek tartjuk az absztrakt helyett a tiszta művészet fogalmának bevezetését; mert itt az absztrakció dekadens felfogásáról van szó, nem pedig a klasszikus polgári és a marxista absztrakciófogalomról. A tisztaság, amint erre Sedlmayr találóan rámutat, szinoním az autark és az autonóm fogalmával.)[21]

A módszer síkjáról tekintve a közvetlenség és a fáradságos látszatközvetítés egyaránt a modern kapitalizmus művészetellenessége előtti kapitulációs módok; olyan lényegileg közös „szelepek", amelyeken keresztül a kapitalizmus objektíve művészet- és elméletellenes lényege szubjektívvé, „elméletté-művészetté" válik.

Az alkotó szubjektum passzivitása és a dekadencia értelmében vett absztrakció egyazon eredményre vezet. A passzivitás eredménye: a pillanatnyiságukban, összefüggéstelenségükben teljesen ésszerűtlennek tűnő tárgyi mozzanatok rögzítése. De ez a fáradságos látszatközvetítés, amelyet a lényegestől való elvonatkoztatás jellemez, ahol tehát *hamis* aktivitás alakítja ki a „lényeg"

[21] A tiszta építészet kialakulásának feltétele a festői és az ornamentikai elemek száműzése, az épület visszavezetése a legegyszerűbb tektonikus elemekre. A tiszta festészet — párhuzamosan az ábrázolás (a visszatükrözés) művészi koncepciójával való szakítással — kilöki a plasztikus és tektonikus elemeket. A régi művészetek utolsó és az új első mozzanataként kialakul a jelentéssel bíró tárgytalan festészet (célja még valami objektívnek kifejezése — s nem csupán az egyéni szubjektivitás kivetítése). A jelentés nélküli, tárgyatlan festészet a szubjektív önkény területe; a minden tárgyitól, minden jelentéstől megtisztított kompozíciónak azután fizikailag megalapozott színelmélettel akarnak — szükségképpen művészeten kívüli — objektív jelentést adni.

A tiszta plasztika, zene és költészet szintén minden heteronómnak tartott vonatkozás kizárásával alakul ki. Az ornamentika, amelyet minden tisztaságra törekvő művészi ág kidob magából, „önmagát csak önmagától tisztíthatja meg" — megszűnik.

E megtisztulás során azonban ezek a művészeti ágak esztétikailag heteronóm elemekkel telítődnek meg — a tiszta geometria, a technikai konstrukció művészeten kívüli törvényeit vállalják magukra. S így, szakítva a művészet egész múltjával — s nem pusztán meghatározott stílusirányzatokkal —, művészeten kívüli tényezők lesznek úrrá rajtuk. Az autonómia átcsap heteronómiába, az abszolút eszteticizmus a művészet halálába. (Sedlmayr filozófiai-ideológiai pozíciójának mély belső ellentmondására más alkalommal térünk majd ki.)

rögzítését, ugyanide jut el. A közvetlenségnek ez is éppúgy behódol: hiszen számára az emberi mint halott-tárgyi s a művészettől idegen jelenik meg, s így természetesnek tűnik, hogy ettől a tárgyi-emberitől kell izolálni a „lényeget". Igy a közvetlenség és a hamis közvetítés ugyanarra a pontra jut el; a tényleges passzivitás és a látszataktivitás eredménye ugyanaz az emberitől „mentes" halott tárgyiság, a lemondás az emberi tartalmak napfényre hozásától. Közös tartalma ez a szürrealizmus montázsfotójának — s pl. Klee nagy fáradsággal kidolgozott geometriai naturalizmusának. (Vö.: Werner Haftmann: Paul Klee. Fischer Bücherei. 1961. 101. o.)[22]

A festészetben kialakul a tiszta tárgyi, illetve tiszta formai fetisizmus. Az előbbi pregnáns megnyilvánulása a Pittura Metafisica: az emberire való vonatkozásuktól megfosztott dolgok, de éppígy a tárgyként ábrázolt ember önmagában való léte, elhagyatottsága, idegensége-értelmetlensége (pl. Careo Carra: Trunkener Herr; Chirico: Gare Montparnasse; Heilige Fische). A másik pólus, a tiszta formai fetisizmus: az idegen természetin-tárgyin felülemelkedés látszata, az embertelen geometriai formák uralma (Malevics, Piet Mondrian stb. kompozíciói).

Az elidegenedett emberi szituáció abszurdításának leképezése, a *tartalmi fetisizmus* etikai síkon az egzisztencializmusban jelentkezik, míg a másik pólus a tudatos elvonatkoztatás az „emberi-metafizikai" tartalmaktól, a *formai fetisizmus*, a nyelvi analitikus irányzatban.

A szónak kettős értelmében vett embertelen — emberellenes és ember-nélküli — tartalmak és formák uralma annak a művészi és teoretikus elidegenedésnek az átfogó eredménye, amelynek lényege — mint említettük — a behódolás a kapitalizmus objektív etikum- és esztétikumellenességének. Ez a „kapituláció" abban nyilvánul meg, hogy az alkotás síkján jelennek meg a kapitalizmus egyes objektív meghatározottságai, illetve a benne uralkodó, objektíve szükségszerű látszatok. Ilyen objektív meghatározottságként értendő pl. a tőkés termelésre jellemző mértéktelenség — s ilyen szükségszerű látszatként a felszínen uralkodó összefüggések ésszerűtlensége a vulgáris és általában a közvetlen szemlélet számára.

Ami a mértéktelenség kérdését illeti: a tőkés termelésben benne rejlik az immanens hatóerő a termelőerők abszolút fejlesztésére, de olyan társadalmi viszonyok közepette, amelyek minduntalan gátat emelnek e cél elérése elé. A túltermelésben, a hitelrendszerben stb. a kapitalista termelés saját korlátját igyekszik áttörni és mértékén túl termelni. Ezt Marx az első megfogalmazásában így jeleníti meg: „a mértéknélküliség és a mértéktelenség" mint az igazi mérték. Vö. Marx: Értéktöbblet-elméletek, III. köt. Bp., 1963. 109. és 72. o., és Gazdasági-filozófiai kéziratok, Bp., 1963. 79. o.) Lifschitz a Marx ökonómiai munkássága és esztétikai érdeklődése közti párhuzamot fejtegetve rámutat,

[22] Ez a közvetlenség, illetve hamis közvetítés amúgy is minden ponton átcsapnak egymásba. A közvetlen szemlélet már eredménye a közvetítő mozzanatok elhagyásának, hiszen a szubjektum már előzőleg — latensen — elvonatkoztatott tárgya objektív viszonylatoitól. (Ez különben az érzéki adatok már tárgyalt koncepciójának jellemzője.) A hamis közvetítés pedig valójában rejtett közvetlenség, hiszen „felszínre hozott" tárgyát maga a valóság dobja felszínre, végrehajtva rajta azt az objektív absztrakciós folyamatot, melynek eredményeképpen az emberi mint tárgyi jelenik meg.

Tanulmányunk egy itt közlésre nem kerülő fejezetében — szembeállítva egymással a klasszikus, illetve a dekadens polgári absztrakcióelméletet (a hegeli absztrakciót, illetve a moore-i abszolút izolációt) — részletesen kifejtjük, mit értünk a „lényegtől való absztrakció" (közvetlenség; látszat-közvetítés) kifejezésén.

hogy Marxot *A tőke* megírása közben a mérték művészi határait túllépő fenséges kategóriája foglalkoztatta. A fenséges: ,,a végtelenbe halad, de ugyanakkor meg kell őriznie a formát vagy a korlátolt mértéket." (Vö. Lifschitz: Karl Marx und die Aesthetik, Verlag der Kunst, Dresden, 1959. 133. o.)

Ha a klasszikus kapitalizmus utolsó szakasza centrális esztétikai kategóriává emeli a ,,fenségest", akkor az imperializmus korára az ,,*érdekes*" a jellemző, ahol a forma és a tartalom önállósulva, a korlátolt mérték felrúgásával a végtelenbe halad, megszüntetve a fenségesben még csak egyoldalúvá vált művészi tartalmat. Az érdekes kategóriájának pedig két válfaja van: a ,,frappáns-abszurd" és a ,,frappáns-monoton".

E meghatározottságok nemcsak a modernista művészetet jellemzik (Sedlmayrnál pl. a mértéktelenség problémája mint a ,,közép elvesztésének" kérdése jelentkezik), hanem éppígy megnyilvánulnak a dekadens filozófiai-etikai irányzatokban is. (Az ,,érdekes" kategóriáját elsőként — világnézeti és etikai vonatkozásban — Kierkegaard körvonalazta.) (Vö.: Entweder—Oder, Düsseldorf, 1956. I. Teil. 10. és 312. o.) Az érdekes utáni hajsza nyíltan abszurd talajon az egzisztencializmust jellemzi, és legsajátabb közegévé a monoton, az unalmas válik. (Meursault abszurd létének kietlen unalma Camus *Közöny*ében.) S az érdekes utáni hajsza frappáns-monoto nalaphangulattal a neopozitivista etikában az abszurditás közegében mozog.

Jelentős szerepet játszik az objektív mértéktelenség szubjektívvé válásában, áttevődésében a művészi-szellemi alkotás síkjára a tiszta mérték alkalmazása a tárgyra. A tiszta, önmagában vett mérték és a mértéktelenség átcsapnak egymásba. Hiszen a tiszta művészi mérték lényege: a művészet önmagában-vett lényegének felszínrehozása. Az antinaturalizmus közös jelszava a tiszta művészi és etikai törekvéseknek, melyeknek célja tárgyuk megtisztítása minden idegen, emberi-természeti tartalomtól. De ezzel csak a kapitalizmusnak azt a tendenciáját valósítják meg az ábrázolás, az alkotás síkján, melynek Marx szerint az ember, a természet gyakorlati lealacsonyítása a lényege. (Így mondja pl. Franz Marc, hogy az ember rút, a természet tisztátalan — így távolít el Moore minden a valóságosra, az emberire való vonatkozást az etikai alapkategóriáiból, mint idegen-természeti meghatározottságokat.) Az antinaturalizmus tehát bevallott lemondást jelent a rejtett emberi tartalmak kibontásáról, s bár a természet degradálása áll az előtérben, a döntő az emberi tartalmak, az emberi viszonyok tudatos zárójelbetétele.

A tiszta mérték tehát az objektív művészi-teoretikus mérték korlátjának széttörésével, valójában tehát a szellemi termelés síkján fejezi ki a fennálló gazdasági alakulat objektív mértéktelenségét, amely (a dekadens életérzések, koncepciók formájában, amelyeknek ez az állítólagos ,,ember-telen" alkotás pusztán tárgyiasulása) éppúgy bevésődik a társadalmi pszichológiába és ideológiába, mint ahogyan hajdan a mérték kategóriájával mint belső tengelyével bíró egyszerű árutermelés klasszikus korszaka — az emberiség normális gyermekkora — a mérték és a közép, az arányosság gyakorlati és művészi megformálásában jelentkezett.[23]

[23] Sedlmayr elemzi a művészi alkotások érzéki, szellemi, fantázián alapuló és érzelmi elemei közötti reális összhang felbomlásának konzekvenciáit. Ezen elemek önállósulásának eredménye az abszolútként tételezett szenzuális elem: , a ,,fotografikus realizmus", az abszolút gondolati elem: a konstrukciók-kompozíciók, a felszabadult fantázia: az álomfestészet, végül a tiszta érzések impresszionizmusa mint a gicc határesete (vö. id. mű 42. o.) — de hasonló tendencia nyilvánul meg az etikában: a szenvtelen, ún. tiszta gondolati elem

De menjünk tovább az objektíve szükségszerű látszat kérdéséhez. Marx egyhelyütt a kapitalista gazdasági alakulat legelidegenedettebb formájáról, a kamatozó tőkéről szólva ennek teljesen eltárgyiasult, visszájára fordult és „eltolt-őrült" — „ver-rückt" —, meghibbant jellegét emelte ki. Ebben a formában, mondta, „azonban csak a tőkés termelés belső természete, meghibbanása jelenik meg a legkézzelfoghatóbb formában". (Marx: Értéktöbblet-elméletek. III. id. kiad. 418. o.) A kamatozó tőke az érték önálló forrásának, pénzt fiadzó tőkének tűnik (benne a valóságos összefüggések megszűntek), s a vulgáris ökonómiának ez a kedvenc alakzata nem létező összefüggést jelenít meg. Ugyanakkor az összefüggéseknek ez a eltoltsága maga az eleven ésszerűtlenség.

Akárcsak a mértéktelenség, az eltolódás-őrület is jelentős szerepet játszik a modernista esztétikában és a dekadens művészetekben. A hajdan csak a vulgáris ökonómiát jellemző szemlélet és ábrázolásmód az imperializmusban áttevődött ezekre a területekre is. Így pl. a dekadencia egyik harcos zászlóvivője, Werner Haftmann, a „ver-rückt" kifejezést találóan használja fel annak az új ábrázolási módnak a jellemzésére, amely megszokott emberi dimenziójából eltolja s így abszurddá-őrültté változtatja a tárgyit s az emberit egyaránt. (Haftmann: Malerei im 20. Jahrhundert. München, 1955. 232. o.) Hasonló szemlélet jellemzi az egzisztencializmust is; a tárgyakat elidegenítő szemlélet, a kizökkenés a mindennapiból az abszurdba, valamint általában a világ ún. mágikus, szemléletének" egész egzisztencialista elmélete, amellyel a későbbiekben még találkozunk. Valójában az eltolódás-őrület felmagasztalt jelensége a mérték elvesztésének kísérő jelensége, a kapitalista viszonyoknak való behódolás tünete.

Első látszatra úgy tűnik, mintha a neopozitivista etikát „tiszta scientikus" igénye túlemelné az egzisztencializmusban nyíltan jelentkező irracionalizmuson, úgy tűnik, mintha e két irányzat teljesen ellentétes lenne. Hiszen a kifejtett, végső konzekvenciáig vitt neopozitivizmus belső tartalma egy öntörvényű, emberi-metafizikai tartalmaktól kiüresített dologi világ, *a nyelvi formák rendjének világa*, míg az egzisztencializmus alapmotívuma egy fantasztikus metafizikai antropologizmus. A neopozitivizmus a nyelvi formák tárgyi fetisizmusát ábrázolja — hamis tudattal leképezve egy dologi világot —, míg az egzisztencializmus ugyanennek a dologi világnak fantasztikus emberi viszonyait rögzíti. Dologiság és fantasztikum azonban — mint az árufétis uralkodó alakzatának egységes meghatározottsága — egymást átható és szülő mozzanatok. Hiszen maga az emberi viszonyok dologi megjelenése fantasztikus, s így az emberi tartalmukból kivetkőztetett nyelvi formák vizsgálata az analitikus etikában maga a *fantasztikum*, mert észbontó, hogy az emberinek dologivá kell válnia ahhoz, hogy az etikának „tudományos" tárgyat szolgáltasson.

A neopozitivizmus „scientikus józan esze" s az egzisztencializmus mitizálása egyaránt a kapitalista társadalmi viszonyoknak megfelelő gondolati formák.

S csak az egzisztencializmus fejezné ki meghatározott rétegek életérzését? Nem hasonló életérzést fejez-e ki, ha közvetettebben is, az a közöny és szenvtelenség, a „túl jón és rosszon" szelleme, s az a magatartás, amelyet a neopoziti-

---

és az érzelmi-fantasztikus elem szétválása a neopozitivizmusban és az egzisztencializmusban. E hajdan többé-kevésbé egységes elemek divergáló mozgása, egy-egy elem korlátlan kifejlődése minden más elem kiszorításával párhuzamosan megy végbe; így szerveződik „újként" a régi egység egy-egy önállósult mozzanata — ki hitte volna a klasszikus kapitalizmusban (persze a „tiszta világnézeti" álláspont előfutárait leszámítva), hogy a „tiszta világnézeti" álláspont éppúgy mentes lesz minden tudományos igénytől, ahogyan a „tiszta scientizmus" megtisztítja magát minden kifejezett világnézeti elemtől.

vizmus, szemben az egzisztencializmus mitizált konformizmusával sugall: a prózai konformizmus?

De menjünk tovább ezen etikai irányzatok belső általános összefüggéseinek jellemzésében.

Közös mozzanatokat mutatnak fel az ismeretelméleti alapok is. A megismerés érzéki szakaszának kiüresítése, az érzékiből a racionálisba való átmenet közti szakadék mindkét irányzatot jellemzi. Továbbá: *mindkét irányzat kivonja a visszatükrözés problematikájának köréből a racionális s az affektív jelenségeket általában.* A neopozitivizmus fejlődése során megtagadják az etikai értékítéletben utolsóként meghagyott emócionális mozzanat visszatükröző tartalmát, s így tetőződik be az emberi tartalmaknak az etikából való kivetítése. Az emocionalitás visszatükröző tartalmának semmisségével szemben az emóció ontológiát és ontológiai aspektust-teremtő meghatározottsága kerül kidolgozásra az egzisztencializmusban.[24]

Továbbá: mindkét irányzatnak központi kategóriája az elvont azonosság elve, az egzisztencializmusban az emberi szituáció ábrázolásánál, a neopozitivizmusban az ismeretelméleti alapoktól kezdve (a moore-i indikatív tétel tartalma) egészen az etikai problémákig (az emberi mint pusztán szubjektív-egyedi lény).

Ilyen és más lényegi hasonlóságok ellenére, miért jelentkezik mégis diametrális ellentétként a scientista pozitivista és a metafizikus emberközpontú egzisztencializmus — miért nyilvánvaló s nemcsak látszat a mitikus és antimitikus szemléletmód és elméleti érzék ellentéte?

A válasz egyszerű. A neopozitivizmus azért maradhat a felszín irracionalizmussal terhelt „racionalizmusa", mert tudatosan kiiktatta az irracionalizmust szülő filozófiai problémákat a látószögéből (emlékezzünk a moore-i filozófiai alapokra, ahol a bradleyi problematikát megkerülte), mert olyan világot alkotott magának etikai téren, amelynek törvényei *nem* az emberi együttélés törvényei. S ugyanakkor hallgatólagosan egyetért az egzisztencialistákkal abban, hogy „az ördögnek" átengedett problematikáról nem lehet szólni racionális terminusokban. Az antimiticizmus és a scientikus törekvés ára tehát a tudatos lemondás az etika lényeges tartalmi problémáiról, az elméleti érzék fokozódó eltompulása, vaksága, a felszínesség megdicsőülése. Az egzisztencializmus ezzel szemben az elméleti érzék mitizálódását vállalva egyben vállalta a „kimondhatatlan" kimondását és ábrázolását: a visszájára fordult emberi szituáció közvetlen leképezését.

Tehát éppoly helytelen volna tagadni a szemmellátható ellentétet a két etikai irányzat között, mint ahogyan elmosni a lényegi, átfogó jellegű egységet közöttük. A neopozitivizmus mint a felszín irracionalizmussal terhelt „racionalizmusa" a modern polgári irracionalizmus leplezett válfaja: a nyelvi formák etikai státusza nyilván ugyanazt az elméleti elidegenedettséget jelenti

[24] Az emóció ontológiai aspektust-teremtő meghatározottságának gondolatát Sartre dolgozta ki (vö. Sartre: Esquisse d'une théorie des émotions. Párizs, 1960., először: 1939.), amely koncepció azonban nem más, mint egzisztencialista parafrázisa a hegeli antropológia első fokának, „az érző lélek közvetlenségének". Sartre kiiktat a hegeli koncepcióból minden idealista *racionalista* elemet, valamint a tudat fejlődésének egész hegeli felfogását. A valóság mágikus szemléletének hegeli gondolata (s ugyanez a lényege az állítólag fenomenológiai módszerrel felszínre hozott sartre-i elméletnek) fontos módszertani és szemléleti adalékokkal szolgál a dekadencia egyes művészi-filozófiai irányzatai (így a mágikus realizmusnak is nevezett Pittura Metafisica, valamint az egzisztencializmus) „szituációteremtésének" megértéséhez.

meg a maga módján, mint az emberi lét „irracionalitásának" közvetlen ábrázolása.

S mert közösek az előbb már említetteken kívül — a polgári ideológiai hanyatlást átfogóbban kifejező elméleti állásfoglalásaik is (hallgatólagosan vagy nyíltan mítoszként elvetik a társadalmi fejlődés szocialista perspektíváját, a pozitív szabadságfogalommal szemben a „negatív" mellett, illetve a „szabadságra való ítéltség" mellett foglalnak állást, az emberről alkotott koncepciójuk egyaránt nominalista, s így az egyedi-esetleges tényítéletek mögött egyaránt feleslegeseknek-szubjektíveknek minősítik az értékítéleteket pl. Camus és Ayer), ennek a közös, alapvető elméleti állásfoglalásnak a — két lehetséges — következtetését vonják le. A neopozitivisták — az irányzat hanyatlásának mélypontján — eltávolítanak minden sajátosan emberi-erkölcsit az etikából, míg az egzisztencialisták az esetleges-ezoterikus emberi helyzetek ábrázolását jelölik ki az etika tárgyának. Embernélküli és embertelen, emberellenes etikai koncepciók ezek („dehumanizált etikum" és fonákja, a „de-etizált humánum"); mindkettő a maga módján fejezi ki a polgári társadalom meghatározottságát: az emberek világának elértéktelenedését (Marx).

Mégis, az emberi tartalmak elértéktelenedésének legdöbbenetesebb kifejeződése az analitikus irányzatban jelentkezik; legdöbbenetesebb, mert magát az embert tünteti el.

Современний позитивизм и иррационализм а философия марксизма и непозитивизм

О ФИЛОСОФСКОМ И ЭТИЧЕСКОМ ДЕКАДАНСЕ НЕОПОЗИТИВИЗМА

Мария Макаи

Вводная часть работы посвящена анализу тех общих философских принципов, на которых основывается аналитическая этическая концепция Мура, явившаяся противоречивым фундаментом неопозитивистской этики. Прежде всего автор указывает на связь между философскими основами неопозитивизма и теоретическим этическим кризисом, а также на связь между декадансом в этике и искусстве, характерном для империализма. Общий и определяющий момент всех этих направлений — капитуляция перед враждебностью современного капитализма, эстетичности и этичности (и тем самым объективно осуществляющийся «Verkehrung» (Маркс), воспроизведение перевернутости связей), в результате чего действительное падение ценности мира людей является как всеобщее и необходимое обесценивание человеческого содержания и ценностей вообще. Подобное переворачивание связей, подобная подмена содержания происходит и в области философских основ; собственно философское становится афилософичным, отсутствие интереса, иммунитет по отношению к существенным проблемам оценивается как научный переворот.

Желая преодолеть английское неогегельянство (Брэдли) в направлении объективности, Мур с необходимостью соскальзывает от брэдлиевской проблематики созерцания и суждения бытия на уровень чувственного данного и индикативного положения, пытаясь обойти неизбежные на современной буржуазной почве иррационалистические выводы классической буржуазной идеалистической диалектики и концепции объективности. Результат, однако, всего-навсего — прозрачное, противоречивое, кратковременное образование псевдообъективности, принцип отвлеченного тождественного (чувственное данное как «безотносительное качество»), подмена понятия истины эмпирическим и интуитивным ощущением эвиденции и т. д. Муровская тривиальность и афилософическая позиция как в теоретическом, так и в методологическом плане (анализ) — необходимое следствие лабильных философских основ.

Далее автор занимается вопросами современного декаданса, проблемами дезинтеграции и обесчеловечения. Важную роль в этом процессе играет теоретическое обесценивание утилитаризма, а также вскрытие недостатков антропологической концепции человека. Осознается то обстоятельство, что теоретическая этика должна быть освобождена от балласта практической морали; этика становится самоцелью, освобождается от дей-

ствительности, в связи с чем начинается ее дезинтеграция (отбрасываются нормативно-оценочные элементы и т. д., что получило свое законченное выражение во французской позитивистской этике, например, у Леви-Брюля, — в противоположность английской). Конечный пункт: теоретический интерес, очищенный от какого бы то ни было отношения к действительности и человеческому, пожирает самого себя, и с наибольшей последовательностью это происходит в англосаксонском языковом аналитическом направлении, которое сохраняет лишь языковую оболочку моральных сущностей. Этот же процесс очищения, «становления автономным» происходит и в искусстве декаданса; как два крайних полюса складываются чисто формальный и чисто предметный фетишизм, свидетельствуя о существенном сходстве с декадентским этическим воспроизведением человеческих отношений (неопозитивизм, экзистенциализм). На основе достижений марксистской и буржуазной эстетики автор анализирует некоторые существенные черты декаданса, указывая в заключение на общие черты этических концепций неопозитивизма и экзистенциализма, на первый взгляд полностью противоположных друг другу.

ON THE DECADENCE OF NEOPOSITIVIST PHILOSOPHY AND ETHICS

Maria Makai

In the introduction the study analyzes those general philosophical bases from which sprang moore's analytical ethical conception which paved the way for the contradictory development of neopositivist ethics. First of all the study points out the relation between the philosophical basis of neopositivism and the theoretical ethical crisis and" furthermore the connection between the ethical and artistic decadence of imperialism. The definitive feature which these trends have in common is the capitulation to the antiethical and aesthetical character of modern capitalism and as a result the reproduction on a theoretical and artistic level of the objective process of "Verkehrung" (Marx). Thus the real devaluation of the world of Man manifests itself as the general and inevitable loss of values and human content as a whole. A similar reversal of meanings and relations takes places in the philosophical bases; the specifically philosophical becomes the aphilosophical.; the immunity and indifference toward essential problems is appreciated as a scientical development.

Moore, in endeavouring to surpass British neo-Hegelism with a trend towards objectivity, necessarily falls back from the Bradleyian problematics of experience and existential judgement to the level of sense data and the indicative sentence in order to avoid those inevitably irrational conclusions which are the result of any consideration of classical bourgeois idealist dialectics and the conception of objectivity in modern bourgeois times. The result however is merely the short-lived, self-contradictory formulation of pseudo-objectivity; further the principle abstract identity (sense data as an "unrelated quality") the substitution of the concept of truth with the empirical and intuitive sense of evidence. Moore's triviality and aphilosophical standpoint, both as theory and methodology is a necessary consequence of his unstable philosophical bases.

The study goes on to treat with the problems of modern decadence, that is with the problems of disintegration and dehumanization. An important role in this process is played by the theoretical devaluation of utilitarianism, further the recognition of the inadequacies of the anthropological concept of Man. It becomes necessary to free theoretical ethics from the burden of practical morality; the autotelism, separation from reality and the disintegration of ethics takes place (the rejection of normative, evaluative, etc., elements, a process which was explicitly defined by French positivist ethics — Lévy-Bruhl — in contrast to the English trend). The end result: the theoretical interest, totally devoid of any relation to reality and human problems, consumes itself, in its most extreme form in the English linguistic analytical trend where merely a linguistic shell remains of the original moral content.

A similar process of purification and autonomization takes place in artistic decadence: where two extreme poles of the fetishism of the purely formal and that of the pure object, become fixed, similar to the decadent ethical representation of human relations (linguistic analysis, existentialism). The writer, on the basis of the results of Marxist and bourgeois aesthetics, analyzes some of the essential features of decadence and lastly points out the some common features in the seemingly totally contradictory ethical conceptions of neopositivism and existentialism.